

**Een optimistisch
manifest
over goed eten,
mooi groen
en sterk
ondernemerschap**

Een optimistisch manifest over goed eten, mooi groen en sterk ondernemerschap

'Verandering is de enige constante' is een bekende uitspraak van de Griekse filosoof Heraclitus. Het is een gegeven waar veel mensen en bedrijven in onze samenleving elke dag opnieuw mee te maken hebben. De terechte vraag is of de aanstaande verandering ook een verbetering is. Een verbetering van inkomen, geluk en een solide toekomstperspectief.

Uit diverse onderzoeken blijkt dat veel Nederlanders er niet van overtuigd zijn dat de toekomst beter zal zijn, dat onze kinderen het beter gaan krijgen dan wij. Er is sprake van een afnemend vertrouwen in de overheid, zorgen over de toekomst van onze planeet en vragen over de manier waarop we met elkaar samenleven.

Aan boeren en tuinders worden ook veel vragen gesteld. Over duurzaam produceren, het telen van gewassen, de manier waarop dieren worden gehouden en de effecten van de primaire sector op natuur, milieu, klimaat en de directe leefomgeving. Politieke en maatschappelijke tegenstellingen zijn met betrekking tot de land- en tuinbouw fors toegenomen. Tegelijkertijd is er ook binnen de land- en tuinbouwsector sprake van discussie. Wat is de beste koers. Meebewegen en inspelen op kansen? Accepteren dat er zoals in elke bedrijfstak afvallers en nieuwkomers zijn? Verzet en verweer? Of van alles een beetje? Helder is dat de maatschappelijke rol en positie van de land- en tuinbouw de komende 10 jaar anders wordt dan deze de afgelopen 40 jaar was. Dat vergt ook andere lobby en communicatie.

In dit Manifest presenteert LTO Nederland haar agenda voor de komende jaren. Daarin poetsen we de discussies, veranderingen en transities van de sector niet weg. Sterker nog; we omarmen deze volop. We zijn ervan overtuigd dat boeren en tuinders iets te bieden hebben aan platteland en stad, aan Nederland, Europa en de wereld. Dat we een optimistisch verhaal hebben waar zowel boeren en tuinders als burgers en consumenten zich in kunnen herkennen.

Het manifest begint met wie onze boeren en tuinders zijn. Wat hen drijft en bezighoudt, waarvoor ze steeds weer, vaak voor dag en dauw, uit bed komen. Vervolgens staan we stil bij de unieke uitgangspositie van de Nederlandse land- en tuinbouw. We zijn verankerd in het Nederlandse platteland, verbonden met onze directe omgeving. We nemen grond, dieren, planten, stallen en kassen niet zomaar onder de arm mee naar het buitenland als het ons niet bevalt. Dat is maar goed ook, want er is steeds meer aandacht voor het grote geopolitieke belang van de land- en tuinbouw. Of, in gewone mensentaal, voor het grote belang van voedselzekerheid nationaal en wereldwijd.

Vanuit die context beschrijven we de uitdagingen die we de komende jaren zullen beantwoorden. We geven aan wat we zelf doen en vragen hulp waar dat niet alleen lukt. Ons aanbod cirkelt rondom drie grote thema's:

- ▶ Goed eten
- ▶ Mooi groen
- ▶ Sterk ondernemerschap

Vanuit de uitdagingen en ons aanbod geven we enkele gerichte transitiepaden weer. Zo maken we heel concreet op welke manier de vaak heel diverse bedrijven uit de land- en tuinbouw werk maken van de stappen die gezet moeten worden. Daar zijn we aanspreekbaar op.

Inhoud

Wie we zijn	5
Voor dag en dauw op	6
Steeds beter worden	6
Niet voor een kabinetsperiode maar voor een generatie	7
Het collectief, voor ons allemaal	8
Ontwikkelingen om ons heen	10
Mondiaal	10
Europees	11
Nationaal	11
Regionaal	11
We hebben wat te bieden	12
Thema 1: Goed eten	13
1. Werken aan een eerlijke prijs voor ons eten	13
Waardecreatie in Ketens	14
De consument en de ondernemer aan zet	14
Heffing niet uitsluiten	14
2. Focus op de rol van eten bij preventie en gezondheid	15
Land- en tuinbouw is een cruciale speler in het Preventieakkoord	15
Investeer in de ontwikkeling van een uniforme score voor voedingswaarde	15
Eten is leven, gezelligheid en vieren	15
3. Vergroten van waardering voor lokaal geproduceerd voedsel	15
Meer Nederlandse producten in supermarkten	16
De Oranjebonus	16
Stimuleren en verbeteren lokale afzet, korte ketens en boerderijverkoop	16
4. Gezonde dieren, sterke planten en weerbare teelten	17
5. Versterken van de Europese markt	17
Focus op Europese Unie	17
Eerlijk speelveld cruciaal	18
Handelsverdragen enkel bij gelijkwaardigheid	18
6. Benut geopolitieke kracht van de land- en tuinbouw	18
Wet Strategisch Belang Land- en Tuinbouw	19
Groeiende wereldbevolking, groeiend voedseltekort	19
Meer kritische benadering van agrarisch kennisdeling	20
Thema 2: Mooi groen	21
1. Vitale landbouw in leefbaar landelijk gebied	21
Perspectief landbouw	22
LandbouwImpuls	22
Belang van water en bodem	22
Klimaat voor de toekomst	23
Verken de mogelijkheden van landaanwinning	23

2. Versterkte sierteelt met mooi groen in stad en platteland	23
3. Verder verlagen van emissies	24
Maak met maatwerk het wettelijk kader passend bij het bedrijf en de keten	24
Stel afrekenbare doelen op het juiste niveau indien ondernemers daar voor kiezen	25
Introduceer een Afrekenbare stoffenbalans	25
Beloon voorlopers	25
4. Boeren als dragers van natuur en landschap	26
Ecomaatregelen uit het GLB afstemmen op de markt	26
Breng TBO-gelden en ANLb in één regeling bij elkaar	26
Langjarige contracten via de Agri Autoriteit	26
Samenwerking in collectieven en coöperaties	26
5. Stoppers, verbreders en koplopers	27
Goede stoppersregeling	27
Stimuleer verbreding	27
Beloon koplopers	28
Thema 3: Sterk ondernemerschap	29
1. Versterking ondernemerschap en professionaliteit	29
2. Agenda voor data, digitalisering en robotisering	30
Versnellingsagenda Agrarische Datascience	30
Positioneer JoinData als het portaal voor boeren en tuinders	30
Aanjaagteam Robotisering	31
3. Versterken bedrijfsfinanciering en -overname	31
Financieringseisen	31
Oprichting Kenniscentrum Bedrijfsopvolging	32
4. Goed werkgeverschap	32
Seizoensarbeid wettelijk verankert	32
Gecertificeerde huisvesting en dekking zorgkosten voor internationale werknemers verplicht	32
Investeren in veilig en gezond werken gericht op zero-accidents	33
Geen ruimte voor misstanden	33
5. Vitaal groen onderwijs	33
6. Adequaate en ondersteunende kennis- en innovatieklimaat	34
Vraaggestuurde kennis en innovatie	34
Een effectieve kennisinfrastructuur	35
Transitiepaden	36
1. Stoppers	36
2. Basispad	37
3. Vijf transitiepaden	37
Transitiepad 1 – Hightech Gesloten	37
Transitiepad 2 – Hightech Open	38
Transitiepad 3 – Biologisch plus	38
Transitiepad 4 – Maatschappelijk	39
Transitiepad 5– Natuur & Landschap	39

Wie we zijn

Het begint bij de boer en de tuinder, bij de kweker en de teler. Bij de agrarisch ondernemer die voor dag en dauw aan de slag gaat en 365 dagen per jaar met het bedrijf bezig is. Voor onze leden is het werk geen baan, het is vaak niet eens een onderneming: het is een leven.

Het is een leven dat aan verandering onderhevig is, een erfenis van de generaties die ons voorgingen en die we achterlaten bij de generaties na ons. Een sector die fantastische kansen biedt én onder druk staat. De motivatie van onze leden is wat onze vereniging drijft. De verantwoordelijkheid die onze leden voelen – voor goed eten, mooi groen en sterk ondernemerschap – rust ook op LTO Nederland als organisatie. De identiteit van onze boeren en tuinders vormt de identiteit van de belangenbehartiging.

Met ondernemers in verschillende sectoren, in alle regio's van Nederland, met ieder hun eigen ideeën over de toekomst blinkt onze vereniging uit in diversiteit. Maar de verbondenheid is groot. Het gevoel van 'samen sterk' verbindt ons.

In de zomer en het najaar van 2021 zijn we met onze leden in gesprek gegaan. We begonnen met een onderzoek onder 'de Nederlander' – hoe kijkt men eigenlijk echt naar onze sector en de onderwerpen die ons raken? Vervolgens gingen zo'n 100 boeren en tuinders, mannen en vrouwen, jong en oud, uit alle sectoren en verspreid over het hele land in een tiental gesprekken de discussie met elkaar aan over de toekomst van hun bedrijf, onze vereniging en de land- en tuinbouw in Nederland. De uitkomsten van die gesprekken werden aan alle leden van LTO voorgelegd in een enquête – die door ruim 2.600 leden werd ingevuld.

Voor dag en dauw op

Boeren en tuinders hebben passie voor hun vak, de manier van leven. Men geniet van het ondernemerschap. De vrijheid die daarbij hoort. En tegelijkertijd de structuur: van de seizoenen, van het werken met dieren en planten die afhankelijk zijn van de zorg van de ondernemer. Werken in en met de natuur – dat is waarvoor onze leden voor dag en dauw opstaan.

Boeren en tuinders zijn ook gemotiveerd vanuit hun verbondenheid met de samenleving. Elke dag weer werken aan goed, lekker en gezond eten. Je inzetten voor bloemen en planten in huis, groen in de tuin en de straat en een landschap waar mensen genieten.

Onze leden zijn trots op hun bedrijven. Het zijn vaak gezinsbedrijven waar zelf de kost wordt verdiend en de volgende generatie centraal staat. Onze boeren en tuinders bouwen letterlijk op het werk van hun ouders en grootouders, om het aan hun kinderen door te kunnen geven.

“De vrijheid. De grond voelen. De hardheid van het ondernemerschap. Proberen de schouders er onder te blijven zetten”

“De cyclus van de seizoenen, de omgang met de natuur zonder die over te belasten. Elke ochtend in alle rust over je eigen land lopen en genieten van het buiten zijn”

“Deze plek heeft al heel wat generaties bloed, zweet en tranen in zich. Ik kan me niet voorstellen dat ik de sleutel overdraag en iets anders ga doen. Dit is mijn plek.”

Steeds beter worden

Ondernemen betekent: kansen zien. Ook in een periode van onzekerheid en polarisatie kijken onze leden vooruit. Er is niet één weg die voor iedereen juist is. Tussen sectoren, maar ook binnen sectoren is er sprake van een grote diversiteit. Iedereen ziet daar zijn eigen kansen. Innovatiekracht staat voor veel ondernemers bovenaan. Maar ook natuur- en landschapsbeheer, efficiency en schaalvergroting en betere marketing en communicatie bieden perspectief.

”

“We moeten niet vergeten dat we op een hele goede plek zitten. Een goed klimaat, een strategische locatie. En goede ondernemers. Dé plek om voedsel te verbouwen.”

“Wij hebben de gronden om toekomst op te bouwen. Een vruchtbare delta, waar we met weinig input een enorme productie leveren. Wij zijn innovatief en kunnen als sector voorop blijven lopen.”

“Als biologische teler zie ik kansen. Produceren voor de massa, dat heeft voor mij geen toekomst in. Ik gooi het over een andere boeg.”

Niet voor een kabinetsperiode maar voor een generatie

De kortetermijnvisie van de politiek is voor 1 op de 4 boeren de grootste bedreiging van het bedrijf. Onze leden begrijpen dat de wensen van de samenleving veranderen, dat de politiek daar op reageert en dat wet- en regelgeving dus ook verandert. Maar in het agrarisch bedrijf worden investeringen vaak voor een generatie gedaan. Als ondernemers worden geconfronteerd met vergezichten zonder gedegen uitvoering, wisselend beleid en het telkens weer verleggen van de koers dan leidt dat tot een gevoel van rechteloosheid en frustratie.

”

“Ik maak me zorgen over het rentmeesterschap. Wij denken in lange termijn. Beleid wordt te vaak gemaakt op basis van excessen, gericht op snelle politieke successen. Dat doet pijn.”

Het primaire product is steeds vaker een te beperkt verdienmodel. Voor veel ondernemers is dat een bedreiging waar ze wakker van liggen. De kosten voor een hoogwaardig product worden steeds hoger, de opbrengsten te beperkt. Het ontplooiën van nevenactiviteiten kan een oplossing zijn. Dat geeft velen een dubbel gevoel: aan de ene kant is het prachtig om als ondernemer kansen te benutten. Aan de andere kant zou het volgens veel leden niet nodig moeten zijn: het primaire product hoort voldoende te zijn om het bedrijf draaiend te houden.

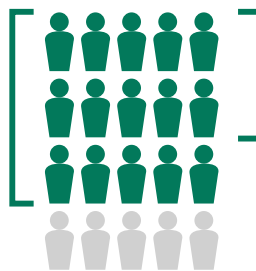
”

“We zoeken steeds hoe we ons inkomen kunnen aanvullen. Maar wij willen ons vooral bezig houden met hoogwaardig voedsel voor een fatsoenlijke prijs. We zouden voldoende geld moeten kunnen verdienen aan ons primaire product.”

“Onze opdracht was: goed voedsel leveren. Dat is gelukt. Dat we nu inkomsten uit nevenactiviteiten halen is een logisch gevolg en een fantastische ontwikkeling. Je moet je voelsprietten naar buiten steken, erbij doen waar je goed in bent, waar je energie van krijgt.”

Driekwart van de Nederlanders vindt van zichzelf dat men duurzaam leeft

De helft is bereid meer te betalen voor herkenbare Nederlandse producten met betere standaard

Van alle economische bedrijvigheid woont men het liefst naast land- en tuinbouw

Bron: Direct Research, augustus 2021

Beeldvorming, communicatie, marketing: boeren en tuinders zien het zowel als kans en als bedreiging. Veel leden hebben het gevoel dat het eerlijke verhaal ondersneeuwt. Er is in het publieke debat vooral aandacht voor de problemen en de uitwassen. Onze sector heeft wereldwijd aanzien, maar lijkt binnen Nederland soms in het verdomhoekje te staan.

Uit onderzoek blijkt dat 'de Nederlander' erg positief is over de sector. Van alle economische bedrijvigheid woont men het liefst naast land- en tuinbouw. Het behoud van het agrarisch landschap is voor 9 op de 10 Nederlanders (zeer) belangrijk. Twee derde van de Nederlandse bevolking is (zeer) positief over de land- en tuinbouw in Nederland, onder meer vanwege de deskundigheid, innovatiekracht en efficiëntie. Slechts 6 procent is negatief.

Een mogelijke verklaring voor het verschil tussen de positieve publieke opinie en de negatieve beeldvorming in politiek en media: een klein groepje mensen dat heel hard schreeuwt. Onze leden benadrukken dan ook het belang van goede communicatie, door boeren en tuinders zelf en door LTO.

Het collectief, voor ons allemaal

Onze leden zien LTO als deskundig, betrouwbaar en geloofwaardig. Zij zijn vooral lid om samen een sterk front te vormen, met alle sectoren en regio's. Solidariteit met de gehele land- en tuinbouw en het belang van het collectief vertegenwoordigen zijn daarbij het belangrijkste. Ook de belangenbehartiging op elk niveau, met bestuurders en medewerkers die in Brussel, Den Haag, de provincies, gemeentes én waterschappen actief zijn is een reden voor het lidmaatschap. Uiteraard is ook de eigen sector van belang. Leden geven daarbij aan dat samen met de ketens optrekken de primaire sector verder brengt dan alleen de verbinding met sectorale vakbonden opzoeken.

LTO moet zorgen voor de juiste randvoorwaarden voor het ondernemerschap. Dat betekent dat onze leden verwachten dat LTO zich zowel bezighoudt met de kostenkant als met de opbrengstenkant van het verdienmodel van boeren en tuinders. Hoewel niet alle leden behoefte hebben om zelf nevenactiviteiten te ontplooiën vindt men wél dat LTO zich in moeten zetten voor nieuwe agrarische verdienmodellen en nevenactiviteiten, zoals bijvoorbeeld recreatie en zorg.

Daarbij sluiten we niemand uit - ruim 4 van de 5 leden vindt dat LTO er moet zijn voor alle boeren en tuinders die vertegenwoordigd willen worden. LTO is er voor de blijvers, waarbij iedereen die de komende jaren stopt dit op een nette en sociale manier moet kunnen doen.

Onze leden vragen een constructieve en duidelijke opstelling van hun belangenbehartiger. Liever zorgen dat de politieke keuzes maakt, ook als dat pijnlijke keuzes zijn, dan pappen en nathouden en voortdurende onzekerheid. De dialoog gaat daarbij boven het actievoeren.

“LTO moet zorgen voor de ruimte om te ondernemen.”

“LTO heeft als enige expertise om er voor de hele sector te zijn. Natuurlijk is dat soms lastig met de tegenstrijdige belangen. Maar we moeten oppassen dat er niet één sector ten te grabbel wordt gegooid van een andere sector”

“Het is belangrijk dat je meer doet dan met de vuist op tafel slaan. Ik sta niet achter relschopperij. Meedenken over hoe het wel kan, niet alleen maar roepen hoe het niet kan.”

Ontwikkelingen om ons heen

De Nederlandse land- en tuinbouw kent een unieke uitgangspositie. Nederland is een vruchtbare delta waar grond en ruimte (zeker in mondiaal perspectief) zeer geschikt is voor het produceren van voedsel en groene producten. De afgelopen decennia is daar een sterke innovatiekracht aan toegevoegd en is Nederland internationaal bekend om haar sterke positie. Daarbij heeft de sector zich altijd weten aan te passen aan veranderende maatschappelijke eisen. Veranderende maatschappelijke eisen liggen ook op dit moment voor.

Voordat we ons uitnodigende antwoord formuleren is het goed eerst te kijken naar ontwikkelingen om ons heen, zowel mondiaal, nationaal als regionaal.

Mondiaal

Op weg naar 2050 leven er volgens de huidige prognoses tussen de 9,1 miljard (minimumscenario) en 10,6 miljard (maximumscenario) mensen op onze planeet. Ter vergelijking: anno 2022 zijn dat er circa 7,8 miljard. Daarbij moet worden aangetekend dat de bevolkingsgroei primair buiten Europa zal plaatsvinden. Het Europese continent stabiliseert en alleen op basis van migratiestromen is een bevolkingsgroei te verwachten. Dat is relevante informatie omdat de Nederlandse agrarische sector circa 4/5 van haar totale productie binnen het Europese continent afzet. In dat opzicht is het motto 'Nederland voedt de wereld' onjuist. Juist omdat we primair aan Europese landen leveren is de nadruk op kwaliteit boven kwantiteit goed te begrijpen. Bovendien zal Nederland met haar hoge kosten nooit zo goedkoop kunnen produceren als in veel andere landen. De kwaliteitsroute is dan te prefereren.

Een andere mondiale ontwikkeling is de toegenomen schaarste van hulpbronnen. Europa en daarmee ook Nederland is breed afhankelijk van allerhande grondstoffen en hulpbronnen. Daarom is er een toegenomen prijsvolatiliteit te merken die zowel bedrijven als consumenten raakt; beschikbaarheid en daarmee prijzen gaan heftig op-en-neer. Dat maakt onzeker. De enige manier om hier goed mee om te kunnen gaan is flexibel anticiperen op wat er in markt en wereld gebeurt. Tegelijkertijd is het op Europees niveau nodig om meer gedegen vormen van geopolitiek te ontwikkelen. Van te veel zaken is Europa te afhankelijk van de wereld om haar heen, met alle gevolgen van dien. Dat maakt ook het strategische belang van voedsel(productie) helder duidelijk.

Europees

Europa heeft verschillende vergaande ambities uitgesproken als het gaat om klimaat, milieu en natuur. Denk aan de GreenDeal en Farm-to-Fork-strategie. Deze ambities moeten op een verstandige manier worden verweven met de geopolitieke ontwikkelingen wereldwijd. De uitgesproken ambities hebben een groot effect op wat er in de Europese landbouw gebeurt. De focus van het Europese Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB) en de doorvertaling daarvan op nationaal niveau in het Nationaal Strategisch Programma (NSP) zal in de komende jaren meer aandacht besteden aan het bevorderen en versterken van duurzaamheid. Het meer als traditioneel ervaren bieden van inkomenssteun aan boeren zal minder focus krijgen, alhoewel dat met het oog op de strategische positie en het belang van voedsel juist volop nodig zal zijn. Feit blijft dat Europese ambities hoog zijn en de komende decennia er eerder meer dan minder Europese regels en verordeningen zullen zijn.

Nationaal

In Nederland komen we opnieuw in een situatie dat er volop 'grondhonger' zal zijn. Woningbouw, natuur, industrie en landbouw zullen in toenemende mate in competitie zijn over de beschikbaarheid van de telkens weer schaarse Nederlandse grond. Deze strategische grondhonger wordt in Nederland gecombineerd met toenemende aandacht voor milieu, natuur en duurzaamheid alsook met het begrip brede welvaart. Economische prestatie is niet de enige indicator; de maatschappelijke bijdragen aan de samenleving, directe omgeving en breder aan gezondheid en geluk worden steeds belangrijker. In dat opzicht is er een herleving van het zogenaamde Rijnlandse model waarneembaar. Dat gaat gecombineerd met allergie voor vervuiling en uitstoot. Of het nu de uitstoot van industrie, auto's of boerenbedrijven is; de samenleving is steeds kritischer op de impact op gezondheid en omgeving. Dat vraagt van de sector een positieve zichtbaarheid, een stap naar voren.

De maatschappelijk verwachtingen richting de landbouw zijn te kenschetsen als een verschuiving van de aandacht op enkelvoudige productie naar boeren en tuinders die ook en integraal aandacht besteden aan biodiversiteit, natuur en klimaat. Dat vergt een andere manier van werken maar ook een andere vorm van beloning. Het is niet realistisch om grote omslagen van ondernemers te verwachten zonder dat er een bijbehorende beloning voor tijd en inzet wordt geboden. In dat opzicht vergt dat ook wat van boeren en tuinders. Duurzaamheid is geen bedreiging maar biedt volop kansen en mogelijkheden. In dat opzicht is het nodig om te anticiperen op kansen.

Regionaal

Met het door de overheid ingezette Nationale Programma Landelijke Gebied (NPLG) komt er een sterke focus te liggen op regionale ontwikkelingen. Er komt binnen de centrale regie van de rijksoverheid een gebiedsgerichte aanpak. Alle benodigde integrale keuzes tussen natuur, milieu, economische sectoren en bewoners komen in deze gebiedsprocessen op tafel. Daarbij is in toenemende mate de opvatting en overtuiging, conform de adviezen van de commissie Remkes, 'niet alles kan overal'. In verschillende gebieden in Nederland en voor verschillende (agrarische) sectoren zal de impact van de gebiedsgerichte aanpak groot zijn. Juist vanwege de omvangrijke operatie van het NPLG is een verenigde sector met een heldere toekomstvisie en goede organisatie belangrijker dan ooit.

We hebben wat te bieden

De land- en tuinbouw in Nederland heeft met het oog op deze mondiale, nationale en regionale ontwikkelingen wat te bieden! Een vitaal en leefbaar platteland in een steeds verder verstedelijkte omgeving. Een robuuste economische sector, bovendien een van de laatste sterke 'maaksectoren' in Nederland. Een groot strategisch belang met het oog op voedselzekerheid gecombineerd met het aanjagen van kennis en innovatie op het gebied van land- en tuinbouw. Onder aan de streep blijft eten de allereerste levensbehoefte. Dat alles combineren we met het zijn van beheerders van natuur en landschap.

Vanuit deze positieve boodschap werken we drie belangrijke thema's uit waar alle 18 sectoren uit de land- en tuinbouw hun bijdragen aan leveren. Het gaat over goed eten, mooi groen en sterk ondernemerschap. Dat is ons aanbod voor Nederland!

Thema 1 | Goed eten

Goed en gezond eten. Dat is de inzet van boeren en tuinders. Van zuivel tot groenten en fruit, van aardappelen en graan tot vlees en paddenstoelen. Bijna 70% van al het eten dat in Nederland wordt geproduceerd is afkomstig van leden van LTO Nederland. Dag in, dag uit.

Geen mens kan zonder eten. Een gebalanceerd eetpatroon is van groot belang voor welzijn, gezondheid en geluk. Soms staan we daar in Nederland te weinig bij stil. Eten is wellicht te vanzelfsprekend. Voedselverspilling blijft een probleem en nog altijd hebben de befaamde 'kiloknallers' de voorkeur boven verantwoord en veilig geproduceerde producten. Tegelijkertijd zijn veel burgers ervan overtuigd dat eten op een betere en meer verantwoorde wijze kan worden geproduceerd met lagere klimaatimpact, verhoogde biodiversiteit en meer aandacht voor de intrinsieke waarde van plant en dier.

De komende jaren willen we ons inzetten voor:

- 1) Werken aan een eerlijke prijs voor ons eten**
- 2) Focus op de rol van eten bij preventie en gezondheid**
- 3) Vergroten van waardering voor lokaal geproduceerd eten**
- 4) Gezonde dieren, sterke planten en weerbare teelten**
- 5) Versterken van de Europese markt**
- 6) Benutten van de geopolitieke kracht van de land/-tuinbouw**

1. Werken aan een eerlijke prijs voor ons eten

Nederland behoort tot de wereldtop als het gaat om het produceren van eten. We doen dat kwalitatief, efficiënt en met aandacht voor de directe omgeving. Om dat vol te houden is het nodig dat boeren de investeringen die nodig zijn kunnen doen en tegelijkertijd een leefbaar inkomen behouden. Uit onderzoek van ZLTO samen met ABAB, Rabobank, Agrifirm en BAJK is gebleken dat de vergoeding voor arbeidsuren van een Brabantse agrarisch ondernemer gemiddeld €16.000 is, minder dan de helft van het gemiddelde inkomen in diezelfde provincie. Natuurlijk zijn er grote verschillen tussen boeren en tuinders onderling, maar de gemiddelde bedrijfsratio's zijn te laag.

Waardecreatie in Ketens

LTO Nederland is in 2021 samen met verschillende andere spelers uit de landbouw, tuinbouw, toeleverende en verwerkende ketens en individuele supermarkten een traject gestart onder de naam Waardecreatie in Ketens (WiK). Doel is ervoor te zorgen dat de inzet die boeren en tuinders plegen voor hun inzet op kwaliteit en duurzaamheid beloond worden. Hiervoor zijn afspraken binnen de ketens nodig, waarbij alle schakels meerwaarde creëren en er een eerlijke verdeling van de meerwaarde plaatsvindt. Dat betekent concreet: een hogere prijs voor de boer of tuinder en/of een gegarandeerde afzet en/of afspraken over risico-verdelingen financiering. Meetbaar en afrekenbaar en voor iedere keten weer totaal anders. Dit traject is geen eenmalig wondermiddel maar een proces dat de komende jaren via concrete prestatie-indicatoren (KPI's) wordt uitgewerkt.

De consument en de ondernemer aan zet

Het grootste lek in de kringlooplandbouw is de consument. Als 'burger' zijn de meeste Nederlanders van mening dat er duurzamer moet worden geproduceerd, er minder middelen moeten worden gebruikt en dieren meer ruimte moeten hebben. Wanneer de burger als consument aan de kassa verschijnt, overwint de portemonnee het vaak van de duurzaamheidswens. Te vaak verdwijnen dan de kiloknaller, fastfood en ongezonde producten in de boodschappenmand. Nederlandse ondernemers zelf hebben echter ook nog werk te verzetten. We zullen ons meer moeten verdiepen in wat de burger en consument van ons vraagt en wil. Meer bewustzijn en anticiperen op de markt is noodzakelijk.

LTO Nederland wil samen met overheid, bedrijfsleven en NGO's inzetten op gezond eten en het maken van duurzame keuzes door de consument. Uitgangspunt daarbij is een gevarieerd voedingspatroon conform actuele wetenschappelijke inzichten en adviezen. Daarbij moet inzichtelijk worden dat hoge wensen een prijs hebben om de benodigde investeringen te kunnen doen en een leefbaar inkomen te verdienen. Daarom zal LTO jaarlijks monitoren hoe het verdienvermogen van boeren en tuinders zich ontwikkelt.

Heffing niet uitsluiten

LTO Nederland is in beginsel geen voorstander van heffingen en taksen op eten. Dat hangt samen met zorgen over de manier waarop dit terugvloeit naar diegenen die het nodig hebben alsook met de vraag of dergelijke heffingen niet zorgen voor 'eet-ongelijkheid' tussen diegenen die het wel en diegenen die het niet kunnen betalen. Daarom zetten we volop in op het vergroten van bewustwording bij de Nederlandse consument en op het brede plan Waardecreatie in Ketens.

Tegelijkertijd zijn we realistisch. Er moeten resultaten worden gehaald. De tijd van zelfregulering of hopen op de goede intenties van keten en consument kan op een gegeven moment voorbij zijn. In 2025 wil LTO Nederland een brede evaluatie op de behaalde doelen in het verdisconteren van inspanningen van boeren en tuinders in de prijs die ze daarvoor krijgen. Blijft het resultaat hiervan in 2025 achter bij de gestelde KPI's, dan is een regulerende heffing op producten wat LTO betreft nodig. Daarin worden de onbeprijste nadelig effecten van een product fiscaal geheven in een 'eco-taks'. Cruciaal is dat de geheven middelen ten bate komen voor de transitie in de land- en tuinbouw; 'terugsluizen' is cruciaal. Zo worden de gewenste transitie en benodigde investeringen ondersteund. Dat vergt een nauwe samenwerking tussen overheid en sector.

2. Focus op de rol van eten bij preventie en gezondheid

Overgewicht, hart- en vaatziekten en vormen van diabetes zijn slechts enkele van de grote uitdagingen waar de Nederlandse gezondheidszorg voor staat. De afgelopen jaren is er in toenemende mate aandacht voor preventie; hoe kan de gezondheid van Nederlanders zo worden ingericht dat de kans op ziektes en uiteindelijk overlijden wordt verminderd. Eten speelt in dat geheel een cruciale rol: een evenwichtig voedingspatroon staat aan de basis van welzijn, welbehagen en gezondheid.

Land- en tuinbouw is een cruciale speler in het Preventieakkoord

Het Preventieakkoord is een samenspel van overheid, bedrijfsleven en tal van maatschappelijke partijen in het verbeteren van de gezondheid van alle Nederlanders. De land- en tuinbouwsector is echter onvoldoende in beeld en slechts beperkt aangehaakt. Dat is vreemd omdat het bij uitstek de land- en tuinbouw is die ons eten produceert en daarmee een grote bijdrage levert aan gezondheid. LTO wil de sector de komende jaren sterker positioneren als onmisbare speler in de discussie over preventie en zo bijdrage aan het vergroten van brede welvaart en gezonde voeding in Nederland.

Investeer in de ontwikkeling van een uniforme score voor voedingswaarde

Het aantal gezondheidslabels in de supermarkten is omvangrijk. Dat maakt het maken van een gezonde en verantwoorde keuze voor veel consumenten lastig. LTO Nederland is voorstander van de invoering van een uniforme Nutri-score. Deze score beoordeelt het voedingsprofiel van een voedingsmiddel in z'n totaliteit en is Europees ontwikkeld door onafhankelijke wetenschappers. LTO Nederland werkt de in komende jaren mee aan de verder ontwikkeling van deze uniforme score die de voedingswaarde van een product op eenduidige wijze inzichtelijk maakt.

Eten is leven, gezelligheid en vieren

Hoe belangrijk ook; preventie, gezondheid en voedingswaarde zijn onder aan de streep niet de enige elementen waar het rondom eten om draait. Eten is veel meer dan voeding. Eten hoort bij ons mensen als sociale wezens. Eten gaat over gezelligheid, over het vieren van het leven. Niet voor niets gaan de feestdagen gepaard met familiediners en organiseren we bij verjaardagen en belangrijke gebeurtenissen in ons leven bijeenkomsten waar eten en drinken een belangrijke rol speelt. Die sociaal-culturele dimensie van eten zijn we soms wat uit het oog geraakt, zelfs in de land- en tuinbouw. LTO Nederland zet zich de komende jaren in op het vergroten van de zichtbaarheid van de land- en tuinbouwsector in het maatschappelijke gesprek over gezondheid alsook over de bredere sociaal-culturele betekenis van eten in het leven van mensen. Wij doen dat al via de programma's als 'Jong leren eten', via Boerderij-educatie, door onze leden met een boerderijwinkel of via de Taskforce Korte Ketens. Maar ook door onze relaties met verschillende programma's en vernieuwende initiatieven. Op tal van tafels wordt er tegenwoordig gesproken over voedsel en lekker eten; LTO wil daar een prominentere rol in spelen.

3. Vergroten van waardering voor lokaal geproduceerd voedsel

Nederlandse boeren en tuinders produceren veelal voor de hogere marktsegmenten. Het eten dat wordt geproduceerd is lokaal gemaakt, authentiek van karakter en betrouwbaar door haar goede borging en controle. Door de toename van blockchain en datatoepassingen is eten steeds beter terug te herleiden ('traceable') en is ethisch/maatschappelijk verantwoord ondernemen tot in de haarvaten van de sector doorgedrongen. Die

inzet en prestatie moet leiden tot wat we de 'Oranje-bonus' noemen; de zichtbare waardering voor op het eigen land geproduceerd voedsel met een hoge voedingswaarde en een lage impact op het milieu.

Meer Nederlandse producten in supermarkten

De komende jaren verdiepen we de gesprekken met supermarkten en andere leveranciers om tot een inkoopbeleid te komen waarbij in Nederland geproduceerde producten nadrukkelijk voorrang hebben. Nederlandse boeren en tuinders produceren tegen hoge standaarden die veelal hoger liggen dan in andere landen van de wereld. In het kader van duurzaamheid is het cruciaal dat er een omslag komt en de minimale stelregel is dat producten die in het betreffende seizoen in Nederland worden geproduceerd niet geïmporteerd worden uit vaak verre landen. Wil verduurzaming werkelijk slagen, dan is het nodig het frame van 'altijd de laagste prijs' los te laten. Helaas is prijs nog altijd hét punt waar supermarkten zich het meest op onderscheiden, niet duurzaamheid, lokaal geproduceerd of goede prijs voor de boer.

Het is verheugend te merken dat diverse supermarkten voorzichtige stappen zetten om dit te verbeteren. LTO is daar de komende jaren actief bij betrokken. Alleen met een goede prijs van het product in de supermarkt worden de reële inspanningen van boeren en tuinders om de productie nog verder te verduurzamen structureel mogelijk.

De Oranjebonus

Om meer Nederlandse producten in de schappen te stimuleren is de introductie van een zogenaamde 'Oranjebonus' een belangrijke stimulans. Een product met een Oranjebonus toont aan dat het product van de eigen Nederlandse bodem, kas of stal komt. Dat betekent lokaal geproduceerd, een lage impact op het milieu en met een lage carbon footprint. Er zijn minder vervoersbewegingen en transport nodig, er is een duidelijk geldend Nederlands wetgevingskader en het stimuleert de positie van boeren en tuinders als dragers van het Nederlandse landschap. De Oranjebonus moet worden gedragen door boeren en tuinders, verwerkers en de Nederlandse supermarkten. Het moet zowel een uiting worden van lokaal geproduceerd, goed voor de boer als goed voor het milieu.

Stimuleren en verbeteren lokale afzet, korte ketens en boerderijverkoop

Naast inzet op de Oranjebonus wil LTO in samenwerking met het Ministerie van LNV, provincies en gemeenten een uniform stimulerend programma opzetten om lokale afzetmogelijkheden en daarmee korte ketens en boerderijverkoop verder te stimuleren. Op dit moment zijn er veel lokale, private en publieke initiatieven, elk versnipperd en vaak met een beperkte scope. LTO wil de inspanningen van partijen bundelen in een aanjaagteam. Zo moet het landelijk netwerk van lokale afzet/boerderijverkoop via moderne digitale media (bv. apps) verder zichtbaar worden gemaakt, zodat iedereen snel kan ontdekken waar hij of zij makkelijk bij de boer kan kopen. LTO denkt verder aan het organiseren van hackathons om zo ook een brug te slaan richting de technologiesector en startup-bedrijven om met de sector mee te denken. Tevens moet er expertise worden opgebouwd in het toepassen van geldende regels en moeten belemmeringen worden opgeheven.

De mogelijkheden van lokale afzet, korte ketens en boerderijverkoop geldt niet voor alle boeren en tuinders. Het is ook niet nodig dat iedereen dit doet. Tegelijkertijd verdient het concept landelijke ondersteuning en aanmoediging, ook omdat het direct contact tussen boeren, tuinders en de consument stimuleert en zo een belangrijke kloof overbrugt en onderlinge kennis en begrip vergroot.

4. Gezonde dieren, sterke planten en weerbare teelten

Aan de basis van goed eten staan gezonde dieren, sterke planten en weerbare teelten. Oftewel vakmanschap van de boer en tuinder in combinatie met oog voor welzijn, handel en weerbaarheid.

Gezonde dieren

Gezonde en tevreden dieren in een gezonde leefomgeving met een gezonde markt vormen in Nederland de basis voor het houden van dieren. Het houden van en zorgen voor gezonde dieren zit in de genen van iedere veehouder. Het geluk van boeren en dieren is onlosmakelijk met elkaar verbonden. De Nederlandse veehouders blinken uit in het houden van gezonde, robuuste dieren die worden gehouden in een omgeving met respect voor de intrinsieke waarde van het dier. Zij zijn in staat zich steeds te vernieuwen en te verbeteren. De Nederlandse veehouderij is wereldwijd toonaangevend. Onze veehouders voldoen aan de wettelijke eisen voor diergezondheid, dierenwelzijn en omgeving, en vaak ook aan bovenwettelijke eisen die door verschillende kwaliteitssystemen worden voorgeschreven. Daarmee staan ze garant voor hoog kwalitatieve en veilige dierlijke producten die geproduceerd zijn volgens hoge standaarden.

In het kader van duurzaamheid en rentmeesterschap is het cruciaal dat er een omslag komt en dat we bepaalde producten die we in Nederland ook produceren niet meer importeren uit verre landen. Tevens zullen we een omslag maken naar meer vervoer van dierlijke producten in plaats van levende dieren binnen de EU en verder.

Sterke planten: een goed fyto-sanitair beleid

De bescherming van het Europees grondgebied tegen (quarantaine) ziekten en plagen leidt tot nieuwe eisen aan de productie van plantmateriaal. Deze eisen zijn aan verandering onderhevig, als gevolg van nieuwe kennis over ziekten en plagen, toenemende internationale handel en de klimaatverandering. LTO Nederland zet zich ervoor in om de hoge de fyto-sanitaire kwaliteit van het uitgangsmateriaal geteeld in Nederland, te blijven borgen. Preventieve voorzorgsmaatregelen, waarmee insleep van ziekten en plagen wordt voorkomen zijn hiervoor van groot belang. Dit geldt met name ook voor het interne verkeer binnen de EU. Borging van fyto-sanitaire kwaliteit in de keten zal steeds belangrijker worden voor de internationale handel en de handel binnen de EU.

5. Versterken van de Europese markt

De Nederlandse landbouw produceert naast eigen land voor bijna vier-vijfde voor de Europese markt. Daarmee heeft Nederland groot belang bij open Europese grenzen, een transparante markt en uniforme standaarden.

Focus op Europese Unie

De afgelopen jaren roept het woord 'Europa' bij veel boeren en tuinders enige afkeer op. Dat komt omdat Europa wordt geïficeerd met toenemende regels, onmogelijke doelstellingen en frustrerende vormen van micro-management op het boerenerf. De Bodemstrategie, Vogel- en Habitatrichtlijn, Kaderrichtlijn Water, Nitraatrichtlijn en toelating van gewasbeschermingsmiddelen hebben allen een duidelijke Europese oorsprong. Vaak is de implementatie ervan door Nederland problematisch tot ronduit onuitvoerbaar gebleken.

LTO Nederland heeft dan ook een zeer kritische tot afwijzende grondhouding ten opzichte van nieuwe richtlijnen vanuit Europa. Ondanks deze terechte zorgpunten moeten de positieve elementen van Europa in ogenschouw worden genomen en zwaarder meetellen. Van iedere euro die we verdienen wordt immers 75 cent niet in Nederland maar in de EU verdiend. Dat betekent concreet dat LTO zich positief tot de Europese Unie wil verhouden met het oog op welvaart, afzetmogelijkheden en de kansen van open Europese grenzen.

De komende jaren is de ambitie om de Europese lobbycapaciteit van LTO uit te bouwen, het liefst in samenwerking met andere belangenbehartigers en het agrarische bedrijfsleven. De rol van de Europese boerenkoepel COPA-COGECA, waar LTO Nederland lid van is, vormt daarbij een belangrijke bouwsteen.

Eerlijk speelveld cruciaal

Een Europese markt vraagt om zoveel mogelijk gelijke standaarden. Tegelijkertijd zijn er vanwege klimaat, grond en specifieke nationale omstandigheden altijd grote verschillen in Europa. Onder andere in het GLB maken landen met betrekking tot inkomenssteun ('eerste pijler GLB) en specifieke duurzaamheidsdoelen ('eerste en tweede pijler GLB') eigen keuzes. Die zorgen voor vormen van ongelijkheid, bijvoorbeeld omdat Nederland er vrijwel standaard voor kiest zoveel mogelijk van het boerenerf naar algemene middelen over te brengen terwijl andere landen standaard precies de omgekeerde benadering kiezen.

De komende jaren is een kritische benadering van het denken en handelen met betrekking tot een eerlijk speelveld cruciaal. Dat vergt interne lobby binnen de Europese boerenkoepel alsook externe lobby bij zowel het Europese parlement als de Nederlandse overheid. Een sociaaleconomische impactanalyse op inkomen wordt bij het nemen van beslissingen vaak vergeten. Daardoor wordt het inkomen van Nederlandse boeren en tuinders veelal standaard harder geraakt dan bij hun Europese collega's.

Handelsverdragen enkel bij gelijkwaardigheid

Naast de Europese markt zijn er verschillende land-/tuinbouwsectoren die groot belang hebben bij goede handelsverdragen. LTO Nederland is ten principale geen tegenstander van wereldwijde handel en export; veel Nederlandse bedrijven leveren hoogwaardige producten over de gehele wereld. Er is geen reden om dat wat betreft producten uit de land- en tuinbouw niet te doen.

Een belangrijke voorwaarde in de beoordeling van handelsverdragen is het principe van gelijke eisen. Dat betekent dat inkomende producten naar de Europese markt dienen te voldoen aan dezelfde hoge kwaliteitsstandaarden zoals die ook voor Europese boeren geldt. Het gaat dan onder andere om impact op het milieu, gezondheidseisen, gebruik van middelen en eisen op het gebied van dierenwelzijn en plantgezondheid.

6. Benut geopolitieke kracht van de land- en tuinbouw

In de publieke en politieke discussie is er lang onvoldoende aandacht geweest voor de grote geopolitieke kracht van de land- en tuinbouw, voor het belang van voedselproductie in eigen land en in de EU. Diverse crises hebben duidelijk gemaakt hoe kwetsbaar Nederland is wanneer ze vrijwel geheel afhankelijk is van het buitenland.

Voedselzekerheid is van grote strategische waarde, zoals verschillende deskundigen benadrukken. De Russische inval in Oekraïne heeft opnieuw en pijnlijk duidelijk gemaakt dat veel vanzelfsprekendheden onzekerder zijn dan ze leken. De geopolitieke kracht van de land- en tuinbouw vergt meer aandacht in het politieke en maatschappelijke debat. Terecht wordt Nederland mondiaal gezien als een sterke kennispartner op gebied van de land- en tuinbouw. Behoud van deze koppositie is van groot strategisch belang, voor zowel de sector zelf als voor de economie van Nederland.

Wet Strategisch Belang Land- en Tuinbouw

Gelet op dit strategisch belang is LTO Nederland van mening dat er een Wet Strategisch Belang Land- en Tuinbouw moet komen. In deze wet worden beschermende maatregelen genomen om de strategische belangen van voedselproductie beter te waarborgen.

Het gaat dan onder andere om het beschermen van vruchtbare landbouwgrond tegen opkoop ten behoeve van natuur, bouw en industrie maar ook tegen opkoop door buitenlandse bedrijven en mogendheden en om het in de benen houden van cruciale productielijnen. De noodzaak van dergelijke wet is gelegen in het juridisch borgen van het strategische belang van voedsel naast andere belangen die ook volop wettelijk geborgd zijn (denk aan duurzaamheid, ruimtelijke inrichting en economische ordening). We moeten niet naïef zijn over de toenemende instabiliteit in de wereld, het belang van voedsel bij een alsmaar toenemende wereldbevolking en het effect van klimaatverandering op migratiestromen. Wanneer Nederland op deze ontwikkelingen onvoldoende anticipeert, bouwen we een florerende sector tot een minimum af om haar vervolgens in crisistijd te missen.

Groeiende wereldbevolking, groeiend voedseltekort

De wereldbevolking groeit naar verwachting naar circa 10 miljard mensen in 2030. Dat zal vooral plaatsvinden in landen buiten Europa die nog niet het westerse welvaartsniveau hebben bereikt. Deze ontwikkeling werkt twee zaken in de hand. Enerzijds het risico op een ongecontroleerde migratiestroom naar welvarende plekken zoals Europa, onderlinge spanningen tussen landen en continenten en een toename van de vraag naar voedsel.

De afgelopen decennia zijn we in Nederland gaan denken dat alle gewenste grondstoffen en inputs continu en voor acceptabele prijzen beschikbaar zijn. Als we echter de komende decennia niet voldoende anticiperen, zal dit een illusie blijken te zijn. Nu al zien we dat bijvoorbeeld grondstoffen voor diervoeders naar China gaan in plaats van naar Europa. Eigen fosfaaterts (fosfaat is een noodzakelijk element voor groei en leven) hebben we überhaupt niet in Europa. En wat te denken van de beschikbaarheid van water in drogere periodes? Zowel op lokaal als op nationaal, Europees en mondiaal niveau zullen we dus de bakens moeten verzetten. Dit zal zich onder meer moeten richten op hergebruik van humane afvalstromen en fecaliën, meer grondstoffen (in de vorm van eiwit en energie) van eigen land produceren en nog beter benutten en gebruiken van water.

Nederland hoeft als klein land niet de ambitie of illusie te hebben 'de wereld te voeden'. Tegelijkertijd geldt dat Nederland een vruchtbare delta is, een krachtige agrarische infrastructuur kent en vanuit die goede uitgangspositie op z'n minst een bijdrage moet leveren. Dat betekent concreet dat kennis, inzichten en producten geëxporteerd kunnen worden om deze grote mondiale vraag mee te helpen oplossen.

Zoals Nederland wereldwijd een goede naam heeft op het gebied van watermanagement, zo geldt dat absoluut ook voor onze positie in de wereld van de land- en tuinbouw. Meer trots, erkenning en vooral strategische benutting is absoluut gepast.

Meer kritische benadering van agrarisch kennisdeling

Het delen van kennis en ervaring is een belangrijk onderdeel van de internationale strategische landbouwagenda van Nederland. Exemplarisch is de studentenpopulatie op Wageningen University & Research (WUR), die voor het grootste deel uit buitenlandse studenten en in het bijzonder uit het Aziatische continent bestaat. Daar is niets mis mee en versterkt de Nederlandse positie van de land- en tuinbouw. Tegelijkertijd moeten we ook hier niet naïef zijn over de impact van deze kennisdeling; terwijl in Nederland het belang en de impact van de sector per decennium afneemt, exporteren we kennis naar het buitenland waar ze er volop gebruik van maken om voedsel te produceren voor de groeiende bevolking. De vraag is of dit op langere termijn houdbaar en wenselijk is. Dit vergt een fundamentele herbezinning tussen enerzijds het probleem van de groeiende wereldbevolking en de vraag naar voedsel en anderzijds de geopolitieke positie van de land- en tuinbouw voor Nederland.

Thema 2 | Mooi groen

Boeren en tuinders zijn de dragers van het landelijk gebied en zorgen ervoor dat door efficiënte voedselproductie dorpen en steden van eten worden voorzien. Ze beheren grote delen van het kenmerkende Nederlandse landschap, leveren een wezenlijke bijdrage aan de structuur van het platteland en leveren een belangrijke bijdrage aan de bredere Nederlandse economie en welvaart. Naast het landschap leveren verschillende sectoren mooie groene producten. Denk aan de wereldberoemde sierteeltsector, aan bomen- en vaste plantenkwekers en uiteraard de vele bloemen en planten van Nederlandse bodem. Ook sectoren zoals melkveehouderij, vleesveehouderij, schapehouderij en akkerbouw dragen als beheerders van weilanden en akkers bij aan het welbevinden van veel Nederlanders.

Meer dan de helft van de Nederlandse grond wordt door boeren en tuinders beheerd. Denk daarbij aan het onderhoud van diverse houtsingels, het maaien van de sloten, weidevogelbeheer, onderhoud aan onverharde wegen maar ook aan kleine dingen zoals het beheren van stuwtjes en duikers. Daarmee zijn we samen de grootste terreinbeheerders van Nederland.

De komende jaren willen we ons inzetten voor:

- 1) Vitale landbouw in leefbaar landelijk gebied
- 2) Versterkte sierteelt met mooi groen in stad en platteland
- 3) Verder verlagen van emissies
- 4) Boeren als dragers van natuur en landschap
- 5) Koplopers, verbreders en stoppers

1. Vitale landbouw in leefbaar landelijk gebied

De komende jaren is er veel aandacht voor het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG). Rijksoverheid, provincies, gemeenten, waterschappen en alle spelers in het landelijk gebied zullen vanuit landelijke kaders aan de slag gaan met gebiedsprocessen. Doelen op het gebied van stikstofuitstoot, kwaliteit van water en het klimaat zullen moeten worden gehaald. Tegelijkertijd is het net zo belangrijk om te zorgen voor een vitale landbouwsector.

Perspectief landbouw

Agrarische ondernemers zijn belangrijke deelnemers aan de gebiedsprocessen van het NPLG. Voor ondernemers is het cruciaal dat er naast maatschappelijk draagvlak volop aandacht is voor een duurzaam en robuust economisch perspectief. Voor het slagen van gebiedsprocessen en het beantwoorden aan maatschappelijke vragen is het cruciaal dat er duidelijk in beeld wordt gebracht of het gewenste transitiepad in het betreffende gebied ook op langere termijn rendabel is. LTO pleit er dan ook voor dat voor blijvende bedrijven een toets wordt uitgevoerd of de benodigde investeringen, subsidies en inspanningen op langere termijn rendabel zijn. Deze toets dient door een onafhankelijk instituut te gebeuren en als harde randvoorwaarden voor het afronden van het gebiedsproces te worden uitgevoerd.

Landbouwimpuls

LTO Nederland pleit voor een stevige landbouwimpuls van minimaal 2 miljard euro die ten goede komt aan de leefbaarheid in het landelijk gebied. Deze gelden zijn nodig om de digitale infrastructuur op het platteland te optimaliseren en zo te zorgen dat de mogelijkheden van de toekomst op het gebied van precisielandbouw, big data en blockchain, technologie en robotisering overal in Nederland door de juiste digitale infrastructuur kunnen worden gedragen. Een tweede bouwsteen van deze impuls vormt het zoeken naar structuurversterking van boerenbedrijven door het vergroten van de huiskavels en mogelijkheden tot duurzamer grondgebruik. Dat vergt gericht en verstandig grondbeleid vanuit de overheid. De Autoriteit Landelijk Gebied is daarbij cruciaal.

Belang van water en bodem

We zien dat water en bodem als sturend mechanisme steeds belangrijker worden. Voor de agrarische productie is voldoende water van goede kwaliteit zelfs een existentiële voorwaarde. Daarbij is de bodem de letterlijke basis voor bedrijfsrendement en gewasopbrengst voor boeren en tuinders. Vaststaat dat de agrarische sector in de toekomst een grotere watervraag heeft. Dat vraagt om passende maatregelen ter attentie van de waterbeschikbaarheid.

Het watersysteem kan de grotere weersextremen ten gevolge van klimaatverandering kan opvangen door maximaal gebruik te maken van de dempende sponswerking van de bodem/ondergrond en de natuurlijke hoogteverschillen voor het vasthouden van water. Feitelijk is er jaarrond niet sprake van een watertekort maar is de waterbeschikbaarheid een vraagstuk van bergen en vasthouden en verdelen. Voor LTO Nederland geldt als doel dat door het inrichten van een robuust watersysteem, wateroverlast en waterbeschikbaarheid, binnen de mogelijkheden, afdoende geregeld zijn.

Klimaatverandering is voor de agrarische sector niet alleen een gevaar maar ook een kans. Denk aan het ontwikkelen van watersysteemdiensten en het ontwikkelen van droogte- en zouttolerante gewassen en rassen. Kennisontwikkeling, opzetten van projecten ten behoeve van kennisverspreiding en het opzetten van monitoringprogramma's zijn van grote betekenis. Belangrijk hierbij is dat het aangrijpingspunt veelal in de regio ligt dat vraagt om een gebiedsgerichte aanpak.

In Nederland is geen extra bodembeleid nodig. Wel is en blijft bodembeheer de meest wezenlijke activiteit voor elke ondernemer met grond. Iedere boer- en tuinder heeft immers zijn land slechts in bruikleen en wil het zo goed mogelijk, al dan niet beter, overdragen naar de volgende generatie. Het is het de taak van de boer en tuinder om de bodem integraal en duurzaam te beheren, maar daarvoor is stimulering vanuit de overheid nodig. De bodem kan uiteindelijk de oplossing bieden voor andere verduurzamingsopgaves, maar dan moet hier ook de ruimte toe worden geboden. Denk hierbij aan groene grondstoffen zoals

kunstmestvervangers en bodemverbeteraars uit dierlijke mest. De diversiteit aan bodems en grondsoorten in Europa is enorm. Hetzelfde geldt eigenlijk ook al voor Nederland. Er is daarom geen behoefte of noodzaak aan nieuwe Europese bodemwetgeving. We willen daarom dus voorkomen dat er nieuwe richtlijnen of verordeningen op dit vlak worden vastgesteld.

Klimaat voor de toekomst

LTO Nederland omarmt de Europese ambitie voor een klimaatneutraal continent in 2050 en de tussenstap van 55% lagere broeikasgasemissies in 2030 ten opzichte van 1990. Door de efficiënte voedselproductie heeft de Nederlandse land- en tuinbouw sinds 1990 een 20% lagere klimaatemissie. Meer reductie is mogelijk, maar vraagt een goede mix van juiste wetgeving, geldelijke vergoedingen en voldoende tijd om nog lagere emissies waar te kunnen maken. Daarbij is het van belang om recht te doen aan de geografische- en infrastructurele beperkingen en mogelijkheden die Nederland heeft. Een dichtbevolkt land, een groot oppervlak veenweide, weinig mogelijkheden voor extra bos en met zeer vruchtbare grond. Tegelijkertijd kent Nederland een goed te bereiken afzetgebied en een hoog kennisniveau.

Emissie van broeikasgassen kent geen direct lokale impact anders dan de indirecte gevolgen door klimaatverandering. Een internationale kijk op voedselproductie is nodig, waarbij op basis van de klimaatfootprint voedsel de allocatie van productie bepaald wordt. Het is de ambitie van LTO om in 2050 als Nederlandse land- en tuinbouw in balans te komen tussen vermijdbare emissies enerzijds en duurzame energie productie, koolstofvastlegging in bodem en biomassa anderzijds. Hiermee wordt bijgedragen aan een klimaatneutrale voedselproductie in de Europese Unie.

Verken de mogelijkheden van landaanwinning

Denk groot, doe klein. In Nederland draaien we het niet zelden om. Ook in de discussie over grond en ruimte blijven we zitten in het frame van het elkaar bevechten om de kostbare en schaarse ruimte. Daarbij worden vaak onware frames gebruikt. Zo spelen sommigen landbouw en woningbouw tegen elkaar uit, tot groot ongenoegen van beide sectoren. Immers; voor de omvangrijke bouwopgave die we in Nederland hebben op het gebied van woningbouw is, bij de juiste insteek, geen tot minimaal extra landbouwgrond krap 1 tot maximaal 2% extra landbouwgrond nodig. Tegelijkertijd blijft ruimte een uitdaging in Nederland. Daarom pleit LTO voor een commissie die de technische, financiële en economische mogelijkheden van extra landaanwinning in beeld brengt. Nederland heeft dit eerder gedaan en er is geen reden om aan te nemen dat we het met onze huidige kennis niet opnieuw succesvol zouden kunnen doen. Dat zou ruimte bieden aan zowel landbouw, natuur als recreatie op een manier die past bij maatschappelijke wensen.

2. Versterkte sierteelt met mooi groen in stad en platteland

De wereldberoemde sierteeltsector draagt bij aan vergroening van de publieke en private ruimte. Door het gebruik van bloemen, bomen, bollen en planten wordt in zowel in de binnen als in de buitenruimte, zowel in de steden als in de dorpen en op het platteland bijgedragen aan biodiversiteit en een mooie omgeving. Tevens dragen bloemen, planten, bomen en bollen in sterke mate bij aan een beter leefklimaat, vasthouden van water, koelere steden in de zomer en betere recreatiemogelijkheden in de stad. Bloemen, bomen, bollen en planten hebben een aantoonbaar gunstig effect op de gezondheid van mens en dier, vermindering van stress en zuivering van lucht. Het thema 'De groene stad' is gemunt door de Nederlandse land- en tuinbouw en wordt nu wereldwijd omarmd.

Naast het gebruik van bloemen, bomen, bollen en planten in stedelijke en buitenstedelijke omgeving, draagt de inrichting van het landelijk gebied ook een grote bijdrage aan een beleving van het landschap. Naast de productie van voedsel en sierteelproducten beheren boeren en tuinders grote delen van het kenmerkende Nederlandse Landschap, leveren zo een wezenlijke bijdrage aan de structuur van het platteland en leveren een belangrijke bijdrage aan de bredere Nederlandse economie en welvaart.

3. Verder verlagen van emissies

Het produceren van voedsel en sierteelproducten leidt tot emissies. Dat is inherent aan werken op het land, met dieren en gewassen. De afgelopen decennia heeft de sector al grote emissiereducties naar bodem, water en lucht bereikt. Met de juiste investeringen, ondersteuning en doelen kan de sector ook in de komende jaren nog meer reductie bewerkstelligen. De ambitie van LTO is om als Nederlandse land- en tuinbouw Europese koploper te zijn en te blijven als het gaat om het verlagen van impact op de directe omgeving.

Maak met maatwerk het wettelijk kader passend bij het bedrijf en de keten

De land- en tuinbouw in Nederland is divers en veelvormig. Tussen sectoren, tussen regio's maar ook binnen sectoren is de diversiteit aan bedrijven zeer groot.

Deze diversiteit zal in de toekomst alleen maar toenemen. Te meer omdat naast primaire bedrijven ook ketens een grotere rol gaan spelen met eisen op het gebied van milieu en duurzaamheid. Positief is dat naast de overheid ook de markt een grotere rol krijgt met als gevolg passende beloning en kansen voor de primaire ondernemer. Omdat de grote diversiteit niet in algemene wetten en kaders te omvatten zijn, stelt LTO Nederland meer maatwerk per ondernemerstype voor.

Om te beginnen dienen ondernemers zelf te kiezen voor een:

- A. Forfaitair systeem
- B. Verfijn systeem

Het forfaitaire systeem is bedoeld voor ondernemers die sturen op zaken zoals directe grondgebondenheid, korte mineralenketens, (regionale) verwaarding, gestructureerde en meerjarige afzet van één product naar één verwerker en/of extensieve of biologische bedrijfsvoering. Dit systeem zorgt voor minimale administratieve lasten en verantwoording en lage risico's qua milieudruk.

Het verfijnde systeem is bedoeld voor ondernemers die sturen op zaken zoals maximale efficiency, relatief grote inzet van externe inputs, Europese of mondiale verwaarding van producten en nevenstromen, meerdere afzetkanalen en/of hoogproductieve bedrijfsvoering. Middels individuele en geborgde verantwoording kunnen deze ondernemers aannemelijk maken geen milieurisico's te veroorzaken.

Glashelder moet zijn dat ieder bedrijf een keuze moet maken: OF men kiest voor het verfijnde systeem OF men kiest voor forfaitaire systeem. De opzet, bedrijfsstrategie en toekomstvisie van het bedrijf zullen de keuze bepalen. Jaarlijks switchen tussen systemen is niet aan de orde. Het vrijblijvend kiezen van elementen uit ieder systeem ook niet.

Beide systemen moeten in zich hebben dat ze onafhankelijk van elkaar sturen op de gewenste milieudoelen en bredere duurzaamheidsaspecten. Hiervoor is het noodzakelijk dat er met representatieve kengetallen wordt gewerkt. Het is immers van belang dat ondernemers het realiseren van de (milieu-)doelen ook als hun eigen doel gaan zien. Allereerst voor zichzelf, wat zich uiteindelijk zal vertalen naar regionale milieuwinst. Ideeën en projecten om met ondernemers gezamenlijk in de regio te gaan sturen zullen moeten worden doorontwikkeld.

Stel afrekenbare doelen op het juiste niveau indien ondernemers daar voor kiezen

Algemene en generieke regelgeving doodt innovatie, werkt remmend voor de koplopers en zorgt soms voor perverse prikkels. De afgelopen jaren worden helaas door dergelijke wet- en regelgeving getekend. In het verfijnde systeem pleit LTO ervoor om doelen en normen concreet door te vertalen en vervolgens te meten op het juiste en passende niveau. Voor bedrijven betekent dat afhankelijk van de omstandigheden doelen en meting op gebiedsniveau, bedrijfsniveau, perceelniveau of per stal. Door deze doelstelling concreet te maken weten bedrijven waar ze aan toe zijn, waar ze naartoe moeten werken en kunnen ze zelf bepalen op welke manier ze dat het beste kunnen bereiken.

Het biedt de overheid bovendien duidelijke handvaten om aan te tonen dat aan gestelde normen wordt voldaan. Deze inzet op afrekenbare doelen vraagt een extra digitaliseringsslag. Er moet met sensoren, blockchain, data en algoritmes worden gewerkt. Dat vergt veel van ondernemers. Het vereist een complexe kennis- en ICT-structuur. Om dat te bereiken pleit LTO voor extra investeringen in agrarische datascience binnen het topsectorenbeleid (zie hoofdstuk 3).

Introduceer een Afrekenbare stoffenbalans

Om afrekenbare doelen te kunnen stellen is het nodig een afrekenbare stoffenbalans in te richten. Deze balans brengt emissies van bedrijven naar bodem, water en lucht in beeld. Op deze manier kunnen gerichte verbeteringen worden getroffen op bedrijfsniveau. Dat maakt maatwerk mogelijk en bevrijdt de sector van algemene maatregelen die iedereen knellen. Differentiëren in beleid is cruciaal om voor ondernemers een werkbare situatie te scheppen. Voor het invoeren van de stoffenbalans is een concreet programma nodig waarin wetenschap, overheid, bedrijfsleven en sector in gezamenlijke inzet en inspanning tot een landelijk functionerend en werkbaar systeem komen.

Beloon voorlopers

Het is zaak dat het beleidskader faciliterend is aan de intrinsieke motivatie van ondernemers om te sturen op - en werken aan - milieudoelen en bredere duurzaamheidsaspecten. Hiervoor is het noodzakelijk dat er met representatieve kengetallen (redenerend vanuit de aan- en afvoerbalans op het bedrijf) wordt gewerkt. Het is immers van belang dat ondernemers het realiseren van de (milieu-)doelen ook als hun eigen doel gaan zien. Het doel van afrekenbare doelen en een stoffenbalans is het stimuleren van bepaalde categorieën toekomstgerichte bedrijven en bovengemiddelde presteerders. Zij moeten in dergelijk systeem de ruimte krijgen om verder te kunnen 'handelen en ontwikkelen'. Dat betekent dat ze bv. hun productierechten of stikstofruimte moeten kunnen verhandelen om hun bedrijfsontwikkeling verder te kunnen stimuleren.

4. Boeren als dragers van natuur en landschap

Steeds meer boeren leveren een keur aan zogenaamde ecosysteemdiensten. Het gaat dan om zaken zoals herstel en bescherming van biodiversiteit, landschapsbeheer en andere beheerdiensten op onder andere het vlak van water en bodem. Denk echter ook nadrukkelijk aan behoud en versterking van het cultuurlandschap, dat immers is gevormd door de land- en tuinbouw. LTO benadrukt dat deze werkzaamheden van de boer uit de sfeer van 'subsidie' moeten worden gehaald en worden gezien als wat het is: diensten die voor de samenleving worden uitgevoerd en waar een reële prijs tegenover staat. Vaak zal de overheid aan zet zijn. Maar ook lagere overheden, natuurorganisaties, goede-doelen-stichtingen en andere maatschappelijke partijen kunnen positief bijdragen aan werkzaamheden die boeren verrichten voor het landschap. Een marktconforme vergoeding is daarbij cruciaal. Deze dienen nadrukkelijk van buiten het GLB te komen. Het GLB is immers gericht op bieden van basisinkomen (eerste pijler) en het aanjagen van duurzame ontwikkelingen op het erf (tweede pijler). Het is echter geen volwaardige betaling of vergoeding voor diensten die boeren aan de overheid of derde partijen leveren.

Ecomaatregelen uit het GLB afstemmen op de markt

Voor wat betreft het GLB is het cruciaal om vanuit de basispremies heldere ecomaatregelen te ontwerpen die boeren de mogelijkheid bieden om bij te dragen aan maatschappelijke eisen. De ecoschemes dienen echter altijd gekoppeld te worden aan marktontwikkelingen. Alleen wanneer de ecoschemes worden aangevuld en gewaardeerd door de markt is een reëel en op lange termijn haalbaar inkomen te genereren. Daarom is het cruciaal om de ecoschemes in afstemming met diverse marktpartijen in te richten. LTO is gelet op een eerlijk speelveld in Europa en met het oog op het vaak beperkte verdienvermogen van veel boeren en tuinders geen voorstander van extra overheveling van de eerste naar de tweede pijl van het GLB binnen de uitwerking in het eigen Nationaal Strategisch Plan (NSP). De tweede pijler van het GLB dient in principe altijd te koppelen met cofinanciering vanuit rijk en provincies. Dit voorkomt dat er voor overheden 'gratis geld' beschikbaar is binnen het GLB. Dat leidt tot onwenselijke verschuiving van GLB-gelden. Met cofinanciering wordt telkens van de betreffende overheid een even zo grote bijdrage gevraagd in het realiseren van het gestelde maatschappelijke doel.

Breng TBO-gelden en ANLb in één regeling bij elkaar

De gelden bestemd voor de terrein-beherende organisaties en voor het Agrarisch Natuur- en landschapsbeheer (ANLb) zijn op dit moment twee gescheiden stromen. Wil het voor boeren op grotere schaal aantrekkelijk zijn om tot ecosysteemdiensten en terreinbeheer over te gaan, dan is een vergroting van de beschikbare gelden cruciaal. LTO pleit er daarom voor om de gelden bestemd en gelabeld voor de terreinbeheerders en de (veel bescheidenere) gelden voor het ANLb voor boeren bij elkaar te brengen in een gecombineerde geldstroom. Vervolgens moeten de voorwaarden en eisen zo worden ingericht dat deze passen bij de manier waarop boeren en tuinders invulling aan de regeling kunnen geven. In gebieden waarin een nieuw verdienmodel moet worden gevonden voor boeren in transitie, dienen ze zelfs voorrang te krijgen bij het toekennen van de beschikbare gelden.

Langjarige contracten via de Agri Autoriteit

Wanneer de overheid een dienst afneemt in het kader van ecosysteemdiensten, dan is het zaak dat deze contracten langjarig van aard zijn. Daarbij heeft minimaal 25 jaar de voorkeur. Een lange termijn heeft

twee redenen. De eerste reden is dat de effecten op natuur en omgeving een meerjarige onderneming is die eerder in decennia dan in jaren zijn weerslag krijgt. Op de tweede plaats vergt het verlenen van ecosysteemdiensten een omslag in de bedrijfsvoering van een boer of tuinder. Wil dat een werkelijk aantrekkelijk alternatief zijn naast andere mogelijkheden, dan is het passend dat een langjarige dienst wordt afgenomen.

Samenwerking in collectieven en coöperaties

Om op grotere schaal diensten aan te bieden en een werkelijk reëel alternatief te zijn voor andere dienstverleners is samenwerking tussen boeren in het kader van landschapsbeheer en ecodiensten een belangrijke troef. Op lokaal niveau worden er met dat doel verschillende collectieven en coöperaties opgezet. LTO wil de komende jaren inzetten op het professionaliseren en verder uitrollen van dergelijke samenwerkingsverbanden. Met name in de gebiedsprocessen zijn daar volop kansen voor.

5. Koplopers, verbreders en stoppers

Beloon koplopers

Koplopers lopen voorop in de transitiepaden en weten zich economisch, ecologisch en maatschappelijk op een positieve manier te onderscheiden. Ze vormen een inspirerend voorbeeld. Vaak zijn vigerende regels knellend voor deze groep. Daarom is het nodig om een Taskforce Opheffen Knellende Regelgeving Koplopers in te bouwen voor de koplopers zodat zij meer ruimte en stimulans ontvangen om op de ingeslagen weg door te gaan.

Stimuleer verbreding

Wat boeren naast voedselproductie kunnen bieden is zeer divers. Een kleine greep uit de mogelijkheden:

- ▶ Waterberging en afvoer
- ▶ Agro-biodiversiteit
- ▶ Landschapsbeheer
- ▶ Natuurbegrazing
- ▶ Boslandbouw
- ▶ Energiewinning op het erf
- ▶ Multifunctionele landbouw (van zorg tot recreatie tot accommodatie)
- ▶ Carbon Farming

Voor veel boeren zijn coaches en platforms om met elkaar van gedachten te wisselen cruciaal om te onderzoeken welke verbredingsmogelijkheden er op het eigen bedrijf passen. Afhankelijk van ligging, inrichting en ambitie is het maken van een gerichte keuze belangrijk. Daarbij kan externe advisering en begeleiding helpen.

Goede stoppersregeling

Bedrijven die stoppen bieden ruimte aan de bedrijven die blijven. Dat betekent dat gebiedsprocessen moeten beginnen met een stoppersinventarisatie. Niet als doel in zichzelf, maar om stoppers op een goede manier te laten eindigen en het voor blijvers een goede versterking te laten zijn.

Om bedrijven gezond te kunnen laten stoppen is een vrijwillige gestaffelde opkoopregeling nodig. De overheid moet in de eerste jaren een 'offer you can't refuse' doen, een eenmalige opkoopaanbod waarbij meer wordt uitgekeerd dan in latere jaren. Daarbij is een goede fiscale afhandeling minstens zo belangrijk. Bij opkoop van bedrijven moet de inzet erop gericht zijn dat de gronden in agrarisch gebruik blijven. Vrijkomende gronden moet terug naar de blijvers om hen te helpen met verder toekomstperspectief. Dit kan uiteraard in de toekomst zeker gelegen zijn in vormen van extensiever grondgebruik en meer natuurinclusieve landbouw. Omdat niet alle blijvers de huidige grond- en pachtprizen kunnen ophoesten, is actief en ondersteunend grondbeleid nodig. Zowel overheden als terrein beherende organisaties zullen hun verantwoordelijkheid moeten nemen door niet langer boeren en tuinders geld te vragen voor het gebruik en beheer van hun gronden, maar ze zullen boeren en tuinders moeten gaan vergoeden voor de maatschappelijke diensten die zij leveren.

Thema 3 | Sterk ondernemerschap

Boeren en tuinders zijn ondernemers. Goede ondernemers willen ruimte. Ruimte om te innoveren, nieuwe mogelijkheden te onderzoeken en kansen te pakken. Tegelijkertijd kijken ze in de beste Nederlandse traditie altijd om zich heen, zoeken naar verbinding en houden rekening met mens en omgeving. Dat levert klinkende resultaten op. De land- en tuinbouwsector is de derde economische pijler van het land. Waar geld wordt verdiend, belasting wordt betaald en mensen aan het werk zijn.

Als werkgeversorganisatie zetten we ons namens de primaire sector in voor het versterken en toekomstbestendig houden van het ondernemerschap. We scheppen de randvoorwaarden waarbinnen de diverse groep ondernemers binnen de Nederlandse land- en tuinbouw haar werk kan doen en verdienvermogen creëert.

De komende jaren willen we ons inzetten voor:

- 1) **Versterking ondernemerschap en professionaliteit**
- 2) **Versnellingsagenda voor data, digitalisering en robotisering**
- 3) **Versterken bedrijfsfinanciering en bedrijfsovername**
- 4) **Goed werkgeverschap**
- 5) **Vitaal groen onderwijs**
- 6) **Adequaat en ondersteunend innovatie- en kennisbeleid**

1. Versterking ondernemerschap en professionaliteit

Agrarische ondernemers zijn hard werkende ondernemers die voor eigen rekening en risico hun bedrijf ontwikkelen, vaak met forse financiële risico's en een grote verantwoordelijkheid om zorgvuldig om te gaan met planten, dieren, bodem, water, natuur, landschap en nabuurschap. Het agrarisch ondernemen ligt onder een vergrootglas en nadrukkelijk worden agrarische ondernemers aangesproken op hun professioneel ondernemerschap. De vele eisen, regels maar ook verwachtingen vragen om meer professionaliteit in het ondernemerschap.

LTO investeert de komende jaren in het ondernemerschap van agrarische ondernemers. Het ondernemen vraagt van ondernemers steeds meer kennis waarvoor voortdurend (bij)scholing nodig is. Het gaat hierbij om bijvoorbeeld kennis van gewasbescherming, ongediertebestrijding, marktwerking of het werken en onderhouden van complexe technische installaties. Centraal staat het versterken van de ondernemerschapsvaardigheden. Hiervoor worden modulaire leerlijnen ontwikkeld waarin het leren in de praktijk centraal staat.

2. Agenda voor data, digitalisering en robotisering

De komende jaren neemt de impact van data, digitalisering en robotisering sterk toe. Verschillende marktpartijen zijn volop bezig met het ontwikkelen van algoritmes waarin belangrijke kennis wordt ontwikkeld en toegepast op het gebied van agrarische productie, toepassing van robots en kansen voor verwaarding.

Voor veel boeren en tuinders is dit nog ver weg van de dagelijkse praktijk. Bewustwording, training en scholing op het gebied van data (welke data heb ik, wat kan ik ermee), digitalisering (hoe pas ik digitale technieken en mogelijkheden effectief toe) en robotisering (toepassing van robots die het werk verlichten in bijvoorbeeld het plukken van fruit of het melken van de koe) is de komende jaren cruciaal. Kansen voor verwaarding liggen in het slim gebruiken van data van het boerenerf door de hele voedselketen. Met een 'streepjescode van het erf/tuin dat meeloopt tot in het winkelschap kan bijvoorbeeld de klimaat footprint van een product worden doorgegeven aan de consument. Ook op Europees niveau wordt er in toenemende mate aandacht besteed aan het datavaardig maken van boeren en tuinders.

Versnellingsagenda Agrarische Datascience

LTO pleit voor een sterk maatwerk-gedreven benadering en gerichte versnellingsagenda op het gebied van data. Parameters en KPI's worden steeds belangrijker, een goed beheer van datastromen wordt voor verwaarding en positionering ook in de agrarische sector steeds belangrijker. Een solide digitale infrastructuur waarin het mogelijk is om realtime-metingen te verwerken, koppelingen te maken met andere systemen en een helder en toepasbaar dashboard per bedrijf is voor de toekomst van de sector cruciaal. Dat vergt grote investeringen, zowel wat betreft kennis als op financieel gebied.

Om innovaties en ontwikkelingen aan te jagen heeft de regering zogenaamde topsectoren ontwikkeld. Voor agrarische ondernemers zijn er twee van groot belang: de Topsector Tuinbouw en Uitgangsmaterialen en de Topsector Agri en Food. Tal van onderzoeken en ontwikkelingen krijgen in deze samenwerkingsvorm tussen overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen vorm. De komende jaren zet LTO primair in op het uitvoeren van een gerichte versnellingsagenda voor agrarische datascience; snellere digitalisering en beter databeheer- en verwaarding. Daar hoort ook bij het vergroten en verbeteren van de internettoegang in het buitengebied en het verbeteren van het (draadloos) bereik in verschillende polders en grensregio's. Daarom zetten we vooral in op onderzoeksprojecten die een wezenlijke bijdrage leveren aan het versterken, toepassen en verdiepen van digitale technieken en technologieën nodig voor de agrarische datascience. Positioneer JoinData als het portaal voor boeren en tuinders

De afgelopen jaren heeft LTO fors geïnvesteerd in JoinData. JoinData is een platform waarin de primaire sector, toeleveranciers en verwerkers een digitale infrastructuur hebben opgezet voor het koppelen en uitwisselen van datastromen. Daarbij wordt het voor de ondernemer inzichtelijk(er) wie welke machtigingen

heeft en houdt de agrarisch ondernemer zicht op het gebruik van 'zijn' data. De komende jaren is het cruciaal dat boeren en tuinders volop van JoinData gebruik maken. LTO wil dit in alle sectoren stimuleren en er het belang van benadrukken. Doel van JoinData is boeren en tuinders inzicht te geven in hun diverse datastromen en ze daar actief beheer op te geven. Tevens is het platform geschikt om op een uniforme en gestroomlijnde manier tot het uitwisselen van data te komen die door het delen en toepassen met diverse bedrijven vermarkt kan worden. Dat biedt kansen voor een additioneel verdienmodel voor boeren en tuinders.

Aanjaagteam Robotisering

De arbeidsmarkt is de komende jaren een grote uitdaging voor delen van de land- en tuinbouw. Beschikbare arbeid wordt schaars terwijl de vraag toeneemt. Robotisering biedt kansen om het arbeidsmarktprobleem structureel te beantwoorden. Er lopen verschillende pilots om via robotisering tot het plukken, zaaien en oogsten over te gaan.

Om al deze verschillende ontwikkelingen verder aan te jagen, beschikbare innovaties te verbreden en benodigde investeringen snel beschikbaar te krijgen is het de komende jaren nodig een Aanjaagteam Robotisering aan het werk te zetten om de ingezette ontwikkelingen te versnellen. Het Aanjaagteam Robotisering legt de focus op het ontwikkelen van hulpsystemen die de fysieke belasting van teelt-, oogst- en andere werkzaamheden verlichten en de veiligheid van het werk verhogen. Het Aanjaagteam Robotisering ondersteunt lopende innovatieprojecten bij de verdere doorontwikkeling, opschaling, financiering en introductie in de praktijk, maar krijgt ook de opdracht om nieuwe projecten te ontwikkelen en financiering te organiseren om dit aan te jagen.

3. Versterken bedrijfsfinanciering en -overname

Het adequaat financieren van agrarische bedrijven wordt in toenemende mate lastig, evenals het overnemen van een bedrijf door de volgende generatie. Overname is complex omdat het vaak een proces is tussen ouders en kinderen waarbij het privéleven en de zakelijke belangen op een complexe manier door elkaar lopen. Objectieve en onafhankelijke begeleiding is daarin cruciaal. Ook is het noodzakelijk dat bestaande en fiscale regelingen gericht op stimulering van bedrijfsovername passend zijn en blijven voor agrarische bedrijfsovername.

Financieringseisen

De financieringseisen van banken worden steeds strenger. Eén van de oorzaken zijn de zogenaamde Basel-richtlijnen. De Basel-richtlijn ziet er op toe dat banken minder mogen financieren op basis van onderpand en meer moeten financieren op rendement en ondernemerschap.

Voor de land- en tuinbouw hebben de Basel-richtlijnen consequenties door de verschuiving van financiering op onderpand naar financiering op rendement. Dat heeft grote impact omdat het onderpand sterker is dan het historisch gezien vaak lagere rendement daarop. De financiering van agrarische bedrijven wordt daarom moeilijker en de prijs van krediet (i.c. rente) gaat omhoog. Voor een levensvatbare sector is het cruciaal dat de komende jaren een helder convenant wordt ontwikkeld tussen sector, financiers en overheid met daarin een helder afsprakenkader. Het afsprakenkader moet duidelijke regels bevatten onder welke voorwaarden de financiering van land- en tuinbouwbedrijven geborgd blijft.

Oprichting Kenniscentrum Bedrijfsopvolging

Bedrijfsopvolging is een intensief, ingewikkeld, complex en risicovol proces voor de overdragende en overnemende generatie. Het wordt steeds minder vanzelfsprekend dat agrarische bedrijven automatisch worden overgenomen door de volgende generatie, terwijl er tegelijkertijd ook grote belangstelling is om een agrarisch bedrijf te starten of over te nemen van buiten de agrarische sector. Voor de komende jaren is het noodzakelijk om het aantal succesvolle bedrijfsovernames te laten groeien. Het is noodzakelijk dat jonge agrarische ondernemers én hun familie meer dan nu het geval is, toegang krijgen tot kennis, inspiratie, opleidingen en begeleiding om van het bedrijfsopvolgings-proces een succesvol proces te maken. Het Kenniscentrum Bedrijfsopvolging, dat LTO Nederland en het NAJK willen oprichten, is het centrale en onafhankelijke punt waar bedrijfsoverdragers en bedrijfsopvolgers en hun familieleden en partners terecht kunnen voor vragen, advies en begeleiding.

Het Kenniscentrum Bedrijfsopvolging krijgt een verwijsfunctie, organiseert opleidingen en trainingen, faciliteert, stimuleert en inspireert. Het Kenniscentrum Bedrijfsopvolging opereert onafhankelijk en moet uiteindelijk bijdragen aan meer succesvolle bedrijfsovernames in de land- en tuinbouw.

4. Goed werkgeverschap

De land- en tuinbouwsector is in 2030 nog altijd een belangrijke werkgever. De beschikbaarheid van voldoende gemotiveerde, gekwalificeerde werknemers blijft echter een uitdaging in een arbeidsmarkt die door vergrijzing en economische groei steeds krappere wordt. Goed, maar ook concurrerend werkgeverschap is daarin cruciaal. Een groot aantal sectoren doet een beroep op de toch al schaarse arbeidskrachten in Nederland en in Europa. Gezien het mondiale karakter van een deel van de agrarische arbeidsmarkt, moet ook rekening worden gehouden met arbeidsvoorwaarden die andere landen bieden. Het is primair aan werkgevers om aantrekkelijk werkgever te blijven en goed werkgeverschap te tonen. De overheid daarentegen zal zich ervoor moeten inzetten dat er op Europees niveau een gelijk speelveld is voor werkgevers. Op die manier kunnen werkgevers met elkaar concurreren op andere elementen dan arbeidsvoorwaarden. Een Europees minimumloon is gunstig voor zowel werknemers als werkgevers.

Seizoensarbeid wettelijk verankert

De land- en tuinbouw is bij uitstek één van de sectoren die vanwege de natuurlijke en klimatologische omstandigheden per definitie tijdelijk seizoenswerk heeft. LTO wil dat seizoensarbeid wettelijk verankerd is en erkent als specifieke vorm van tijdelijk werk inclusief verruiming van de wettelijke spelregels. Want ondanks technologische ontwikkelingen, blijft er behoefte aan seizoensarbeid. De verruiming is met name van belang als een vaste arbeidsovereenkomst bij een werkgever de norm wordt. De wetgever moet genoeg ruimte bieden om ook tijdelijke, kortdurende arbeid in te huren. Indien die ruimte niet wordt geboden, zal de verleiding groot zijn om andere routes te zoeken om niet aan personeel “vast te zitten”.

Gecertificeerde huisvesting en dekking zorgkosten voor internationale werknemers verplicht

De land- en tuinbouw biedt werk aan een grote groep internationale werknemers uit Europese landen. Werkgevers hebben bij het aantrekken van internationale werknemers een belangrijke zorgplicht voor deze werknemers. LTO vindt dat werkgevers die werk bieden aan internationale werknemers verplicht zijn om deze onder te brengen in gecertificeerde huisvesting op of nabij de bedrijfslocatie en indien nodig vervoer verzorgen. Daarnaast is bij indiensttreding van internationale werknemers een dekking tegen zorgkosten verplicht.

Automatisering en robotisering oplossing voor arbeidskrapte vraagstuk

LTO wil de komende jaren inzetten op automatisering en robotisering (zie Aanjaagteam Robotisering) van werk. Nieuwe technologie moet zorgen voor een kleinere behoefte aan werknemers voor teelt- en oogstwerkzaamheden. Daar tegenover staat dat de vraag naar technisch geschoolde werknemers gaat stijgen. Het gaat om mensen die weten hoe om te gaan met techniek, AI en alles wat daarbij komt kijken. Om deze gekwalificeerde mensen aan te kunnen trekken is het van belang dat de agrarische sector een aantrekkelijke sector is om in te werken. Niet alleen vanwege de arbeidsvoorwaarden, maar ook omdat de sector de toekomst heeft. De land- en tuinbouw als Silicon Valley voor in techniek geïnteresseerde werknemers met een drive om bij te dragen aan onze unieke positie in de wereld.

Investeren in veilig en gezond werken gericht op zero-accidents

Werken in de land- en tuinbouw gaat helaas gepaard met risico's en ongevallen. De inzet van LTO is dat in de komende jaren deze risico's en ongevallen tot een minimum worden beperkt. Onder de vlag van "Zero-accidents" wordt samen met Stigas de komende jaren geïnvesteerd in bewustwording, in de inzet van verplichte wettelijke instrumenten en in maatregelen en tools die werkgevers en werknemers ondersteunen op weg naar een veilig en gezond werken. Daarnaast is extra aandacht nodig voor veilig en gezond werk bij de inzet van nieuwe technologie en robots.

Robots hebben in 2030 een groot deel van de teelt- en oogstwerkzaamheden overgenomen en deze machines vragen om besturing en onderhoud. Dat brengt nieuwe gevaren als beknelling met zich mee. Maar ook gevaren op psychische belasting liggen op de loer. Bijvoorbeeld dat een werknemer het gevoel heeft geen invloed meer te hebben op het werk. Werkgevers kunnen daarbij rekenen op de dienstverlening van Stigas. Dienstverlening die impliciet verplicht is vanwege het Keurmerk Werkgeverschap (zie hierna).

Geen ruimte voor misstanden

Goed werkgeverschap blijft een speerpunt waar LTO Nederland zich voor inzet. Werkgevers worden ontzorgd doordat zij de collectief ontwikkelde instrumenten, die de verplichtingen van het werkgeverschap verlichten, daadwerkelijk benutten. Werkgevers nemen hun verantwoordelijkheid voor goed werkgeverschap en worden waar nodig gestimuleerd en uitgedaagd daar werk van te maken. Zij zorgen ook voor een aantrekkelijke, veilige en gezonde werkomgeving voor alle werknemers ongeacht geografische herkomst. Om een en ander te waarborgen investeert LTO in de doorontwikkeling van het Agrarisch Keurmerk Flexwonen tot het Keurmerk Goed werkgeverschap Land- en Tuinbouw. Dit keurmerk wordt afgegeven aan werkgevers die zich op het gebied van eerlijk, gezond en veilig werken bewezen hebben. Daarbij is ook aandacht voor huisvesting. Zonder keurmerk is het aantrekken van personeel uit binnen- en buitenland niet mogelijk. LTO Nederland is samen met de Nederlandse afdeling van de European Labour Authority verantwoordelijk voor het afgeven en controleren van het keurmerk.

5. Vitaal groen onderwijs

De agrarische sector heeft voortdurend instroom van werkenden, zowel ondernemers als werknemers, nodig. De instroom moet zowel kwalitatief als kwantitatief op orde zijn. We investeren daarom met het onderwijs en met onze ondernemers in verbindend onderwijs en in een leven lang ontwikkelen. Uitgeleerd ben je als ondernemer of als werknemer nooit. Het groene onderwijs kan een belangrijke rol gaan vervullen in het leven lang leren voor oud-studenten. Door middel van voorlichting en advies stimuleren

scholingsconsulenten de leercultuur op bedrijven. De sector moet daarom beschikken over voldoende aanbod van leer- en onderwijsmodules. Dit kan in de vorm van branche opleidingen. En dat voor elk niveau en voor elk carrièrepad.

We hebben de volgende ambities op het terrein met het vitale groen onderwijs:

- ▶ De maatschappelijke beeldvorming over ondernemen en werken in de agrarische sector is positief bijgesteld met concrete en praktische initiatieven. Deze starten al vroeg in de leerlijn van kinderen vanaf de basisschool. Er zijn branche-opleidingen beschikbaar voor zij-instromers en werknemers die zich verder in hun vak willen ontwikkelen.
- ▶ Intensief overleg tussen onderwijs en het agrarische bedrijfsleven leidt tot doorlopende leerlijnen waarin de benodigde competenties, vaardigheden en kennis worden opgedaan die beter aansluiten op de behoeften van ondernemers en werkgevers. De organisatie Groenpact is daarvoor het platform.
- ▶ Leven lang ontwikkelen wordt steeds belangrijker, zowel voor werknemers als de ondernemers zelf. De leercultuur op bedrijven wordt gestimuleerd door de inzet van scholingsconsulenten. Het agrarisch onderwijs zorgt voor een alumni-beleid waarbij oud-studenten een passend trainingsaanbod krijgen om bij te blijven in hun vakgebied.

6. Adequat en ondersteunend kennis- en innovatieklimaat

Een van de focuspunten van LTO is investeren in data, datascience en bijbehorende faciliterende structuren zodat boeren en tuinders optimaal in de gelegenheid worden gesteld hun bedrijfsvoering op een goede manier in te richten. Aan dit aspect zal LTO meer focus en aandacht besteden. Een stimulerend kennis- en innovatieklimaat is een essentiële randvoorwaarde voor sterk ondernemerschap. Behoud van een sterke marktpositie en realisatie van maatschappelijke opgaven zijn afhankelijk van het vermogen van boeren en tuinders om voortdurend te blijven doorontwikkelen. Om hiertoe in staat te zijn moeten zij toegang hebben tot de juiste kennis en de ruimte krijgen om te leren & experimenteren.

Daarom LTO zet zich voor:

- ▶ Vraaggestuurde kennis en innovatie;
- ▶ Een effectieve kennisinfrastructuur;
- ▶ Actieonderzoek samen met boeren en tuinders.

Vraaggestuurde kennis en innovatie

Om innovaties en ontwikkelingen aan te jagen heeft de regering zogenaamde topsectoren ontwikkeld. Voor LTO zijn er twee van groot belang: de Topsector Tuinbouw en Uitgangsmaterialen en de Topsector Agri en Food. Via de topsectoren investeren overheid, bedrijfsleven en kennisinstellingen gezamenlijk in kennis en innovatie ten behoeve van een duurzame en toekomstbestendige land- en tuinbouw. Het is belangrijk dat dit onderzoek aansluit bij de kansen en uitdagingen voor boeren en tuinders alsmede de context waarin zij opereren. LTO blijft daarom proactief meesturen op de kennisagenda voor de land- en tuinbouw, vanuit de volgende kernwaarden:

- ▶ **Doelgericht:** kennis en innovatie moet op korte of langere termijn bijdragen aan het handelingsperspectief van boeren en tuinders;

- ▶ **Integrale benadering:** uitdagingen op gebied van klimaat, natuur, plant- of dier gezondheid, etc. komen allemaal samen op hetzelfde erf;
- ▶ **Aandacht voor diversiteit:** elk bedrijf is anders; agrarische sectoren hebben behoefte aan bouwstenen in plaats van 'one fits all' oplossingen.

Een effectieve kennisinfrastructuur

Het instrumentarium voor kennis en innovatie is enorm, variërend van publiek tot privaat en van Europees tot regionaal. Van belang is dat de kennis die hierin ontwikkeld wordt ook echt landt op het boeren- en tuinders-erf. Boeren en tuinders moeten laagdrempelig toegang hebben tot kennis en informatie die aansluit bij hun behoefte. Ofwel: de ondernemer centraal in het ontwikkelen en ontsluiten van kennis en innovatie.

Ingegeven vanuit het Europese landbouwbeleid zet de Nederlandse overheid in via het Nationaal Strategisch Plan de komende jaren in op versterking van het Agrarisch Kennis en Innovatie Systeem (AKIS). AKIS betreft de kennisinfrastructuur, het netwerk van onderzoekers, adviseurs, collega's en andere erfbetreders waarlangs ondernemers toegang hebben tot kennis en innovatie.

Het Nederlandse AKIS staat bekend als van hoog niveau maar erg versnipperd. LTO ondersteunt het creëren van meer structuur en samenhang maar vindt het belangrijk dat dit gebeurt vanuit perspectief van de boeren- & tuinderspraktijk en vanuit de markt. Adviseurs spelen daarin een belangrijke rol. LTO vindt het belangrijk dat boeren en tuinders kunnen rekenen op deskundig advies op basis van een goede vertrouwensrelatie met hun erfbetreder(s).

Actieonderzoek samen met boeren en tuinders

Kennisdoorstroom is tweerichtingsverkeer. Betrokkenheid van boeren en tuinders vroeg in het proces maakt dat zij vertrouwen opdoen met nieuwe technieken of werkwijzen, terwijl onderzoekers de context waarin toepassing straks plaatsvindt leren begrijpen. LTO investeert daarom in actieonderzoek voor en met boeren en tuinders, op de volgende manieren:

- ▶ Faciliteren van praktijknetwerken, demo-activiteiten en kennisbijeenkomsten, aansluitend bij de behoefte van leden. Deze initiatieven hebben meestal een sterk regionaal of sectoraal karakter. LTO zet in op verdere versterking van de samenwerking met partners, aansluitend bij het AKIS.
- ▶ Participatie in onderzoeksprojecten op onderwerpen die aantoonbaar relevant zijn voor sectoren en/of regio's. Dat kunnen bijvoorbeeld PPS'en (NL), H2020 projecten (EU) of POP projecten (provincie) zijn. Besluitvorming over eventuele financiële commitment ligt bij de betreffende sector- en/of regiobesturen. Om hen daarin te ondersteunen gaan we een kennis- en innovatieagenda land- en tuinbouw opstellen.
- ▶ Initiatie van, en (financiële) investering in praktijkprogramma's en -projecten op thema's van strategisch belang voor boeren en tuinders. Voorbeelden zijn Deltaplan Agrarisch Waterbeheer en het Praktijkprogramma Plantgezondheid. Besluitvorming en financiering is sector- en regio-overstijgend, regie ligt bij Stichting LTO Programma's en Projecten. De interne werkwijze en samenwerking wordt de komende tijd verder geprofessionaliseerd.

Transitiepaden

De landbouwsector is in ontwikkeling. Ieder bedrijf is uniek. Actief in een andere sector, een andere regio en met een ander verdienmodel en afzetmarkt. LTO Nederland staat ervoor dat ondernemers zelf hun ontwikkelrichting bepalen. Tegelijkertijd zijn er verschillende uitdagingen waarop de sector de komende jaren moet reageren. Waterkwaliteit, bodemkwaliteit, emissies en klimaat zijn er enkele van. Dat maakt dat het nodig is om alle inzet die wordt gepleegd helder te presenteren en ervoor te zorgen dat duidelijk is dat er niet één alomvattend pad voor alle bedrijven bestaat. Daarom bouwt LTO Nederland voort op de recente SER-verkenning gepresenteerde transitiepaden, die bedrijven de ruimte geven passend bij de eigen context gerichte stappen te zetten. Combinaties van transitiepaden zijn vanzelfsprekend mogelijk.

1. Stoppers

Stoppen is geen transitiepad. Het is wel een realiteit. In elke sector zijn er stoppers en nieuwkomers. Bekend is dat een significant deel van de agrarische ondernemers in de komende 10 jaar stopt. Andere worden deeltijdboer. Andere investeren in verbreding of schaalvergroting. Wat nodig is, is dat er een helder en gestructureerd stopbeleid komt. Cruciaal daarbij is dat stoppen in relatie wordt gezien met de blijvers, zodat stoppers optimaal bijdragen aan de toekomst van de blijvers. Het gaat dan over het borgen van landbouwgrond die stoppers laten ten behoeven van de extensivering van blijvers, boerennatuur of voor nieuwe teelten en gewassen.

Gebiedsprocessen zijn de beste manier om stappen te zetten. Dan zijn boeren, tuinders en andere belanghebbenden direct betrokken en wordt er niet over maar met hen besloten. In een gebiedsproces is het cruciaal om met een stoppersinventarisatie te beginnen. Zo hoeven mensen die dat niet willen niet mee in een transitie. Bovendien zorgen ze ervoor dat de opdracht voor de blijvers kleiner wordt. Wat nodig is, is een goede en omvangrijke stoppersvergoeding die stoppen daadwerkelijk bevordert en aantrekkelijk maakt. Mogelijk moeten daarvoor staatssteunregels worden aangepast. Dat vergt lef en daadkracht van overheidswege.

2. Basispad

Veel ondernemers passen al elementen van de transitiepaden toe in hun bedrijfsvoering. Dat noemen we het basispad en is een logisch startpunt voor verdere doorschakeling naar een of meerdere andere transitiepaden. Het is eerder een startpunt dan een eindpunt. Kenmerken van het basispad zijn:

- ▶ Toepassen van 'best practices available'
- ▶ Optimale inzet op het sluiten van kringlopen
- ▶ Verbrede inzet richting natuur, landschap en/of MFL
- ▶ Belang van eco-regelingen en gestapelde betalingen

Risico van het basispad is de grote afhankelijkheid van overheidsbeleid en het beperkte economische toekomstperspectief. Er zullen altijd groepen ondernemers hun bedrijfsvoering conform het basispad inrichten, maar het vergt lef en perspectief om te kijken welke ontwikkelingen gelet op de specifieke sectorale en regionale omstandigheden nodig zijn en of een ander transitiepad daar niet beter op aansluit.

3. Vijf transitiepaden

Er kunnen vijf verschillende transitiepaden worden onderscheiden.

Transitiepad 1 – Hightech Gesloten

In het 'hightech gesloten' pad zijn omgevingsfactoren goed en maximaal te controleren. Er wordt gewerkt met min of meer gesloten systemen zoals stallen of kassen waarbij plant en dier beperkt in contact staan met de open omgeving en zodoende externe invloeden van weer, mens, dier en natuur. Het zijn over de linie genomen hoogproductieve systemen waarbij inputs (voer, mest, diergeneesmiddelen, gewasbeschermingsmiddelen) en outputs (planten, dieren, nevenstromen) maximaal gestuurd worden. Dit leidt tot zeer hoge efficiency, minimale emissies en goede mogelijkheden tot hergebruik van nevenstromen. In dit pad zijn veelal hoge investeringen vereist en bestaat een grote afhankelijkheid/ verbondenheid met de financiële sector, toeleveranciers en verwerkers. Verdere verticale ketenintegratie/samenwerking is welhaast onvermijdelijk. Qua rendement is 'sturen tot achter de komma' noodzakelijk.

Dit pad zal uitdagingen hebben en houden rondom sociale en landschappelijke inbedding van bijvoorbeeld stallen, kassen, tunnel of teeltvoorzieningen. Doorontwikkeling van bedrijven in dit pad is kennisintensief en vraagt om innovatieve netwerken en kapitaalkrachtige investeerders in de keten. Dat mondt uit in relatief zware administratieve verantwoording richting markt en maatschappij/overheid. Deze is evenwel relatief makkelijk te organiseren en te borgen omdat veelal gewerkt wordt met gecontroleerde 'aan- en afvoerstromen' en weinig invloed van bv. weer, bodem of externe omgeving meespeelt.

Een voorbeeld in dit transitiepad is een fruitteeltbedrijf wat met nieuwe veredelde rassen en soorten onder gesloten kappen gaat telen. Hierdoor blijven ziekten en plagen meer buiten de deur, wordt de invloed van weer sterk verminderd en kan efficiëntere bemesting en gewasbescherming plaatsvinden. De bloeiende bomen en struiken verdwijnen echter wel uit het open landschap.

Transitiepad 2 – Hightech Open

Dit pad kenmerkt zich door een zeer sterke focus op de bodem. Zowel plant als dier kunnen in dit systeem voorkomen. Kenmerkend voor dit systeem is dat (een groot deel van) de activiteiten 'in de open lucht' plaatsvinden. Om hier te sturen op minimale emissies zijn onder andere de inzet van precisietechnieken (robots, vast rijpaden, plaats/tijd/gewas-specifieke bemesting en gewasbescherming), veredeling en genetica (bij zowel plant als dier) noodzakelijk. Mede door hoge grondprijzen en druk op de grondmarkt wordt dit pad gestuurd, naast het in stand houden van Ook kapitaalsintensieve (open) teelten.

Samenwerking tussen dierlijke en plantaardige sectoren (net als het gebruik van humane nevenstromen) kan een verdere kringloopsluiting in dit pad bevorderen. In de open grond kunnen ook maatschappelijke diensten worden uitgevoerd, mits deze passen bij het hoogproductieve karakter in dit pad. Omdat ook hier veel investeringen en inputs vereist zijn, is een hoge output ook noodzakelijk. Combinatie met bijvoorbeeld water- of koolstofopslag zijn in dit systeem echter zeker mogelijk.

Ook dit systeem vergt een relatief zware administratieve verantwoording. Dit is lastiger te organiseren als in het gesloten systeem omdat weersinvloeden, gewasomstandigheden en product- en diergezondheid in een open omgeving moeilijker in kaart zijn te brengen en te borgen. Hiertoe zullen dus nieuwe instrumenten (en wetgeving/juridische kaders) moeten worden ontwikkeld.

Sociale en landschappelijke inpassing is in dit systeem eenvoudiger als bij het gesloten systeem, maar geen vanzelfsprekendheid. Kennisontwikkeling, innovatieve netwerken en ketenintegratie spelen ook hier een grote rol.

Een voorbeeld in dit transitiepad is een gespecialiseerd vollegrondsgroentebedrijf op zandgrond. Op een groot areaal wordt één teelt tot in perfectie uitgevoerd. Hiertoe is samenwerking en grondruil noodzakelijk. Er moeten grote investeringen in plantgoed, arbeid, oogst en verwerking worden gedaan. Hoge opbrengsten van perfecte kwaliteit zijn vereist, waardoor met bemesting en gewasbescherming geen risico's genomen kunnen worden. Om te verantwoorden dat de druk op natuur en milieu verlaagd wordt zal dit bedrijf individueel en met metingen en cijfers moeten aantonen slagen vooruit te maken.

Transitiepad 3 – Biologisch plus

Een bestaand pad is de biologische landbouw. Zeker vanuit Europa wordt doorontwikkeling van dit pad sterk gestimuleerd. Dat biedt volop kansen. Uiteraard speelt de markt hierbij een rol die niet veronachtzaamd moet worden. Om het onderscheiden vermogen van de biologische sector te behouden is verdere doorontwikkeling noodzakelijk, in andere paden worden immers zaken overgenomen vanuit deze sector. De nadruk op regeneratieve landbouw is wellicht sterk onderscheidend vermogen. Over de inzet van gentechnologie in dit pad zal de sector heldere keuzes moeten maken.

Naast de aandacht voor natuur en milieu kent deze sector een positieve beoordeling in relatie tot de sociale kant van de landbouw. Een omschakelfonds voor de aanloopkosten naar biologisch is en blijft noodzakelijk. Koppelingen met andere paden liggen in dit systeem vrij sterk voor de hand. Te denken valt dan aan multifunctionele landbouw en/of natuur- en landschap. Vergeet ook de high tech open variant niet: veel toepassingen rond onder andere grondbewerking en mechanisatie die daar nu gebruikt worden vinden hun oorsprong in de biologische sector. Door de aard van de bedrijfsvoering, de geldende EU-wetgeving en het SKAL-systeem, zou beleid en verantwoording voor deze sector op een andere manier ingericht kunnen worden als voor de 'gangbare' sector.

Een voorbeeld bedrijf in dit pad is een biologische bloembollenkweker. Nu nog een uitzondering in deze sector

Transitiepad 4 – Maatschappelijk

In dit pad is de land- en tuinbouwproductie een belangrijk element van waaruit focus wordt gelegd op elementen zoals zorg, recreatie en educatie. Dit is een belangrijk pad dat een brug weet te slaan op het gebied van voedselproductie, beleving van het landelijk gebied en de relatie tussen de sector en de burger/consument. Ook in en rondom stedelijk gebied biedt dit transitiepad volop kansen.

Grote uitdaging voor dit pad is de hoeveelheid regels en voorschriften die een inpasbare inbedding van landbouw enerzijds en de verbrede maatschappelijke activiteit anderzijds lastig maken. Dat vergt betere afstemming van beleid op provinciaal en landelijk niveau. Dit transitiepad is inmiddels een volwaardige, nieuwe vorm van land- en tuinbouw en moet ook zo gezien worden.

Een voorbeeld in deze transitie is een bedrijf dat letterlijk gelegen was in de stadsrand. Verplaatsing vanwege en natuur, woningbouw en infrastructuur was nodig. Een locatie 500 meter verderop bood echter uitkomst. Met een combinatie van zorg in de vorm van dagbesteding voor kinderen, een moderne stal met vleesvee en 'gegunde grond' in de omgeving als ook serieuze huisverkoop via de korte keten en professionele paardenpensionstalling en rijmogelijkheden.

Transitiepad 5– Natuur & Landschap

Boeren en tuinders in dit pad zetten beheer van natuur en landschap centraal. Uiteraard zijn daarbij landbouwkundige activiteiten noodzakelijk: van extensieve begrazing tot terrein-, maai- en wildbeheer. Er wordt samengewerkt in regionale collectieven en coöperaties. Een zoektocht is gaande om dit pad voor iedereen die dit wenst mogelijk te maken, ook als je buiten de 'ingekleurde kaartjes valt'.

De wil en het vermogen tot samenwerking met onder andere natuurorganisaties en landschapsbeheerders is in dit pad een vereiste. Om dit pad door te ontwikkelen zijn langdurige pachtvormen cruciaal. Feitelijk is 'pacht' waarbij de boer betaalt voor het gebruik van grond in deze variant niet het juiste woord. De boer moet betaald krijgen voor het beheer van de grond. Dit vergt een omkering in denken bij boeren maar vooral ook bij overheden en (natuur)terreineigenaren en TBO's. De vraag is waar de noodzakelijke marktconforme vergoeding vandaan moet komen: van de overheid of vanuit de markt? Natuur en terreinbeheer door TBO's is in dit pad niet langer een vanzelfsprekendheid. Boeren die in dit pad werken kunnen dit wellicht beter en tegen lagere kosten. Budgetten die nu naar TBO's (inclusief waterschappen en provincies) gaan zouden derhalve overgeheveld moeten worden naar de boer als natuur- en landschapsbeheerder.

Grondregistratie is in dit systeem een grote opgave: wat is landbouw, wat is natuur, welke nieuwe grondvormen (overgangsgebieden, landschapsgrond) worden bedacht en op welke gronden gelden welke regels en vergoedingen van bv. het mestbeleid of het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Een grondige herziening (inclusief fundamentele keuzes en registratie-opties) is hiertoe nodig. Uitvoeringstechnisch is dit een zeer grote uitdaging.

De bedrijfsvoering in dit systeem is dermate verantwoord, door zijn aard extensief en weinig 'risicovol' voor het milieu dat een uitgebreide administratieve verantwoording niet noodzakelijk is. Een eenvoudig en robuust systeem zou hier op zijn plaats zijn. Dit vergt wel veranderingen in nationale en Europese eisen en wet- en regelgeving.

Voorbeeld van een bedrijf in dit pad is een begrazings- en natuurbeheerbedrijf in N-2000 gebied de Campina en Midden Brabant. Vanwege permanente weidegang en zeer robuuste koeien is een stal niet nodig, slechts een enkele schuilplek is voldoende. Naast begrazing verricht de boer tegen betaling het maai- en terreinbeheer voor de TBO. Diezelfde TBO geeft de grond niet, zoals gebruikelijk, uit aan de hoogste bidder maar aan de boer die het beheer het beste voor elkaar heeft. In plaats van dat de boer betaalt voor de grond, krijgt hij betaald voor het beheer. Om het gebied van koolstofvastlegging in de bodem (permanent grasland en houtige elementen) en (bodem-)biodiversiteit (ruige mest en extensieve begrazing) biedt dit pad volop perspectief.